

MARIJETA RAJKOVIĆ IVETA – MARTINA MIŠETIĆ

MIGRACIJE I NJIHOV ODRAZ NA OBITELJSKI ŽIVOT STANOVNIŠTVA LOVINČKOG KRAJA

Marijeta Rajković Iveta
Odsjek za etnologiju
i kulturnu antropologiju
Filozofski fakultet
Ivana Lučića 3
HR 10000 Zagreb
mrajkovi@ffzg.hr

Martina Mišetić
H. V. Hrvatinića 29
32100 Vinkovci
martina.miseti@gmail.com

UDK: 314.8(497.5 Lovinac)
314.8:392.3](497.5 Lovinac)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2010-12-13

U radu se prikazuju migracije Lovinčana i Svetoročana tijekom 20. stoljeća. Migracijske mobilnosti promatraju se s obzirom na odredište (vanjske i unutarnje), duljinu trajanja (privremene, sezonske, trajne) te uzroke (ekonomske i političke).

Cilj rada je ukazati na utjecaj migracija na obiteljski život, te odnos iseljenika prema mjestu podrijetla. Zabilježene su povratničke migracije, uglavnom umirovljenika, ali i doseljavanje mladih stanovnika u Lovinac.

Cljučne riječi: Lovinac, Sv. Rok, migracije, privremene migracije, trajne migracije

1. Uvod

Na području općine Lovinac u Lici istraživale smo u tri navrata: u studenome 2009., te u ožujku i svibnju 2010. godine.¹ Svako terensko

---

¹ Istraživanje je provedeno u okviru kolegija *Prakse terenskog istraživanja* na dodiplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i projekta *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca* voditeljice prof. dr. sc. Milane Čermelić. Zahvaljujemo načelniku općine Lovinac Danijelu Jurjeviću na pomoći prilikom

istraživanje provodilo se tjedan dana. Cilj rada bio je istražiti migracije stanovništva tijekom 20. stoljeća, točnije, potisne i privlačne faktore iseljavanja. Krenuvši od saznanja da su Lovinčani dio bunjevačkog stanovništva² te da su im izvori prihoda i način života slični primorskim Bunjevcima, kao polazišne radove s kojima smo sastavljale upitnicu³ za intervju, koristile smo članke Marijete Rajković objavljene u etnološko povijesnoj monografiji *Živjeti na Krivom Putu: Pregled suvremenih migracija Krivopučana i Selidbe na ljetne stanove*. Nadalje, istražujući za doktorsku disertaciju pod naslovom: *Primorski Bunjevci: migracije (1919. - 1939.), akulturacije, translokizam, identitet*, M. Rajković Iveta često je u literaturi nailazila na podatke o transkontinentalnim migracijama Primoraca i Ličana u SAD i Kanadu.⁴ Zbog istih prezimena, koje prepoznajemo kao bunjevačka,⁵ istih smjerova putovanja te mjesta u koja se emigriralo, poslova koje su ondje radili, istim naseljima u kojima u stanovali – često se ne može utvrditi jesu li autori pisali o primorskim ili ličkim Bunjevcima. Tek ponekad navedeni su lokaliteti iz kojih su emigranti bili podrijetlom, a među njima bio je i Lovinac.

Istraživanje se provodilo na području općine Lovinac, u mjestima: Lovincu, Vaganu, Sekulićima, Smokriću, Piplici, Ričicama, Brnčevu, Sv. Roku. Nastojalo se razgovarati s Lovinčanima koji su sami bili migranti, ili što bliže obiteljski povezani s njima. Zbog toga su pitanja za polustrukturirane i strukturirane intervju prilagođavana pojedinom kazivaču, odnosno tipu migracije.⁶ Razgovaralo se s dvadeset i devet kazivača oba spola.⁷ Razgovarale

terenskog istraživanja, posebice u osiguranju prehrane i prijevoza po terenu. Zahvaljujemo i svim kazivačima te mnogim stanovnicima lovinačkoga kraja koji su nam pomogli prilikom istraživanja.

² Više o etnološkim istraživanjima Bunjevaca vidi u radovima zadnja dva znanstvena projekta voditeljice M. Černelić na: <https://bib.irb.hr/lista-radova>. O bunjevačkom stanovništvu također vidi radove: L. PAVIČIĆ 1987, 76-79, 235; PAVELIĆ, Rikard (1991): *Stope predaka. Bunjevci u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici*. Rijeka; ŠARIĆ, Marko (2008): *Bunjevci u ranome novom vijeku. Postanak i razvoj jedne predmoderne etnije*. U: *Živjeti na Krivom Putu. Etnološko- povijesna monografija o primorskim Bunjevcima* sv. I. (ur. Milana Černelić, Marijeta Rajković, Tihana Rubić), FF Press, Zagreb, Senj, str. 15-45.

³ Kako je svako područje specifično, a i tema ovoga rada nije identična navedenim radovima, upitnicu smo prilagodile istraživanom području.

⁴ Više vidi u radovima: LJ. ANTIĆ, 2002; P. JONJIĆ – A. LAUŠIĆ, 1989; V. HOLJEVAC, 1967.

⁵ Bunjevačka prezimena vidi u radu: LJUBOVIĆ, Enver (2009): *Prezimana, osobna imena, obiteljski i osobni nadimci Krivopučana*. U: *Živjeti na Krivom Putu. Etnološka monografija o primorskim Bunjevcima* sv. II. (ur. Milana Černelić, Marijeta Rajković, Tihana Rubić), FF Press, Zagreb, Senj, str. 91- 110.

⁶ Sva sakupljena građa nije korištena u ovom prilogu budući da bi premašila okvire jednog rada.

smo s migrantima koji su bili na sezonskim i privremenim migracijama sredinom 20. stoljeća i u drugoj polovini 20. stoljeća, te povratnicima. Podatci o migracijskim mobilnostima tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća dobiveni su prema sjećanjima na priče iz djetinjstva članova obitelji i stoga su fragmentarni.⁸

Lovinac pripada Ličko-senjskoj županiji koja je danas najdepopuliranije područje Republike Hrvatske. Na temelju usporedbe broja stanovnika tijekom 20. stoljeća, vidljivo je da se ono smanjilo za više od 90% (usp. Tablicu br. 1). Stoga se u istraživanje krenulo od pretpostavke da su i migracije pridonijele smanjivanju broja stanovnika, budući da je *migracija uvijek reakcija na cijeli niz ekonomskih, socijalnih i političkih poticaja izvana na okolinu i pojedinca u njoj ... Ako osoba ili cijele skupine zbog nekih promjena u vlastitoj okolini postanu nezadovoljni ... povećava se njihova spremnost da zamijene taj prostor onim koji je privlačniji.*⁹ Prvo pitanje na koje se željelo odgovoriti jest: Koji su uzroci (odbojnosti i privlačnosti) koji su djelovali na pojedince i skupine da napuste jedan prostor i budu privučeni u drugi?

Postoje tri glavna teorijska pristupa problemu migratornog procesa: *neo-klasična teorija; povijesno – strukturalistički pristup i teorija migracijskih sistema.*¹⁰ Unutar neo-klasične teorije ekonomskog ekvilibrija (poznata kao *push - pull* teorija) ispituju se potisni (*push*) i privlačni (*pull*) faktori koji su uzrokovali migracijske mobilnosti. Teorija sistemskih migracija, kao *interdisciplinarna kritika*, podrazumijeva da se svaki proces migracije može promatrati kao rezultat međudjelovanja mikrostruktura i makrostruktura. Mikrostrukture obuhvaćaju mreže uzajamnosti, kulturne prakse i uvjerenja samih migranata, dok makrostrukture obuhvaćaju politiku svjetskog gospodarstva, odnose među migrantskim i imigrantskim državama, te pravne i političke faktore samih migrantskih država (zakoni, institucionalne strukture i političke prakse). Mikrostrukture obuhvaćaju neformalne društvene mreže koje su odgovor migranata na stresne učinke migracije i naseljavanja u stranoj zemlji, kao osobne i rodbinske odnose, obrasce planiranja obitelji i kućanstva, prijateljske odnose i komunikaciju te uzajamnu pomoć u kriznim situacijama,

⁷ U članku je korišten i rukopis jedne Lovinčanke, o sjećanju na život u Lovincu. U vrijeme istraživanja stanovala u Osijeku a rukopis nam je dala na uvid preko kćeri.

⁸ Trajne migracije promatrane su kroz kazivanja članova obitelji koji su ostali u Lici. Idućim istraživanjima trebalo bi obuhvatiti iseljenike i njihove potomke na prostorima u današnjim mjestima i državama stanovanja.

⁹ LEWIS prema I. ŽIVKOVIĆ *et al.*, 1995, 11.

¹⁰ Usp. HUGO, 1993, 7-12 prema S. CASTELS – M. J. MILLER, 2003, 22.

što sve zajedno tvori *socijalni kapital*.¹¹ Takav oblik povezanosti i dinamika kulturne akcije i reakcije migranata iznimno su važni jer potiču stvaranje etničkih kolektiva i pogoduju stvaranju transnacionalnih obitelji i jačanju unutargrupnih veza. Migratorni procesi Lovinčana i Svetoročana bili su potaknuti inicijalnim kretanjem mladih (obično muških) "pionira". Kada je ovaj migratorni pravac uspostavljen, drugi migranti (članovi obitelji, rodbina ili prijatelji) slijedili su isti "uhodani pravac", pritom potpomagani od ljudi koji su se naselili u imigrantskoj zemlji.¹²

Teorije o stvaranju društvenih odnosa i društvenih sustava usko su povezane s teorijama migracija. Antropolozi proučavaju ulogu mreža stvorenih srodničkim i prijateljskim vezama, i to u procesu lančanih migracija *network-mediated migration*.¹³ To znači da migranti nemaju nužno samo nekoliko opcija kamo bi otišli, već oni traže posao prvo na jednom mjestu, a zatim na nekom drugom, gdje imaju prijatelje ili obitelj. Ta se vrsta migracije može gledati i kao *korak po korak migracija*, gdje posljednje odredište predstavlja mjesto gdje će se migranti naseliti. U istraživanju pažnja se posvetila utjecaju *socijalnog kapitala*¹⁴ te važnosti *teorije migrantskih mreža*.¹⁵ Dakle, drugo pitanje na koje se u ovom radu želi dobiti odgovor jest: je li socijalni kapital olakšao migratorni proces, čineći ga sigurnijim i izvedivim za migrante i njihove obitelji, i to u transkontinentalnom prostoru, zemljama zapadne Europe i mjestima u unutrašnjosti Hrvatske. Kroz sve navedeno promatrat će se utjecaj migracija na obiteljski život, te odnos iseljenika prema mjestu podrijetla.

Kod mnogih smjerova migracijskih mobilnosti uočava se transformacija iz jednog u drugi tip migracije. Stoga će se u ovom radu nastojati saznati zašto je dolazilo do pretvaranja privremenih migracija u trajne migracije, zašto i kako je dolazilo do remigracija, te jesu li se odvijale povratničke migracije (*return migration*), i to koristeći teorijske i empirijske radove Georga Gmelcha (1980) i Jasne Čapo-Žmegač (2003).

¹¹ Usp. BOURDIEU – WACQUANT, 1992, 119 prema S. CASTELS – M. J. MILLER, 2003, 22. Više o socijalnom kapitalu, vidi: Meštrović Matko i Štulhofer, Aleksandar (1998): *Socio – kulturni kapital i tranzicija u Hrvatskoj*, Hrvatsko Sociološko Društvo, Zagreb; Tarrow, Sidney (2006): *Power in movement, social movement, collective action and politics*, Cambridge University Press; Fernando Vega – Redondo (2006): *Building social capital in changing world*, Journal of economic dynamics & control 30. (<http://www.sciencedirect.com>).

¹² Imigranti su budućim useljenicima slali pozivna pisma i potvrde da će im oni pružiti smještaj, pronalazili prvi posao i sl.

¹³ WILSON 1994 prema C. BRETTELL, 2000, 107.

¹⁴ S. CASTELS – M. J. MILLER 2003; C. BRETTELL i J. HOLLIFIELD, 2000.

¹⁵ S. D. MASSEY *et al.*, 2003, 263-267.

Sl. 1. Lovinčanka Ana Šojat u Lovincu 1920-ih godina. Vlasništvo Marije Klepić, *Seke Čokine*, Lovinac.

Tijekom 20. stoljeća migracije s područja općine Lovinac mogu se podijeliti na nekoliko tipova. Kao prvo, migracije se mogu promatrati prema odredištu, pa su tako bile vanjske i unutarnje. S druge strane, mogu se promatrati kroz vrijeme trajanja, te su kao takve bile sezonske, privremene i trajne. Prema uzrocima, migracije Lovinčana dijelimo na dobrovoljne i prisilne. Međutim, osim ovih dobro poznatih tipova migracija u radovima iz migracijskih studija, na ovom empirijskom istraživanju lovinačkog kraja naši naratori opisali su mnoga življena iskustva migracijskih smjerova i praksi te smo zabilježile mnoge podtipove migracija. Strukturu rada odlučile smo napraviti tako da prikazemo migracije prema trajanju. Nakon prikaza uzroka migracije, prikazat će se sezonski, zatim privremeni odlasci, a nakon toga trajna preseljenja. Sezonske migracije podijele smo na migracije u Slavoniju, ljetne selidbe na *stanove* za ljetnu ispašu domaćih životinja. Privremene migracije bile su vanjske iz ekonomskih razloga, trajna privremenost u zapadne Europu, privremene migracije uzrokovane političkim razlozima, zatim privremene unutarnje migracije zbog odlaska na školovanje te

privremene unutarnje migracije iz ekonomskih razloga. Mnoge od ovih privremenih migracija pretvorile su se u višedesetljetnu trajnu privremenost i/ili postale trajnim migracijama. Kroz svaki od navedenih prikaza podtipa migracija ukazat će se na posljedice migracija na obiteljski život, s time da će se na kraju izdvojiti nekoliko cjelina u kojima će se osvrnuti na materijalnu pomoć iz iseljeništa, na kontakte, posjete iseljenika i njihovih potomaka rodnom kraju, odlaske rodbine iseljenicima, zatim međusobna druženja iseljenika. Istraživale smo i praksu sahranjivanja u lovinačkom kraju, te dolaske treće i četvrte generacije iseljenika u Lovinac zbog traženja obiteljskih korijena. Zabilježile su se povratničke migracije najčešće umirovljenika, s time da mnoge ovakve migracije možemo smatrati sezonskim povratničkim migracijama tijekom ljetnih mjeseci. Također se ukazuje na recentna doseljavanja u Lovinac. Kao što je navedeno na početku uvoda, budući da Lovinčane možemo smatrati Bunjevcima, a to su potvrdila i terenska istraživanja,¹⁶ u zaključnom razmatranju komparirat će se migracije primorskih Bunjevaca s migracijama Lovinčana.

Sustavnih istraživanja migracija stanovništva lovinačkog kraja dosad nije bilo. Pri pisanju rada koristile smo i literaturu koju ćemo navesti u sljedećim rečenicama te ukratko predstaviti na koji način nam je pomogla pri istraživanju i pisanju rada.

O Lovincu su napisane dvije monografije. Prva, *Lovinac, monografija* (1987) autora Lovinčana Luke Pavičića u kojoj saznajemo zemljopisni položaj, dobivamo kratki povijesni pregled i gospodarski razvoj Lovinca. Jedno poglavlje autor je naslovio *Stanovništvo*, te u njemu donosi crtice iz svakidašnjeg života ljudi, pregled nacionalnog sastava, vjerskog života, mogućnostima školovanja i sl. U nekoliko različitih cjelina, tek u nekoliko rečenica, spomenuti su odlasci muškaraca u druga područja zbog zarada, iseljavanje stanovništva, te odnos iseljenika prema Lovincu.¹⁷

Drugu monografiju, pod nazivom *Lovinački kraj. Vrijeme i ljudi* (2000), napisao je također Lovinčan Mile Japunčić. Ova knjiga sadrži fragmente o životu u Lovincu, te smo ju koristile za potvrdu pojedinih tipova migracija. Autor, također tek spominje pravce iseljavanja Lovinčana, doprinos i odnos iseljenika prema rodnom kraju te donošenje noviteta.

O uzrocima sezonskih i trajnih migracija u Slavoniju tijekom 20. stoljeća pisali su Ivan Lajić i Marijo Bara u radu: *Etnodemografski razvoj Slavonije u dvadesetom stoljeću* (2010). O preseljenju Bunjevaca Krivopučana u Viroviticu

¹⁶ Usp. rad Kristine Vugdelije: Lokalno, regionalno, nacionalno-razine identifikacija na primjeru lovinačkog kraja objavljenog u ovom broju *Senjskog zbornika*.

¹⁷ Zahvaljujemo povjesničaru dr. sc. Marku Šariću s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, podrijetlom Lovinčanu, na preporuci i posudbi ove knjige.

saznajemo u članku: *Primorski Bunjevci Krivopučani na području Virovitice (studija slučaja unutarnje migracije)*, autorica Marijete Rajković i Jasmine Jurković (2006). Ova dva rada pomogla su da se unutarnje migracije Lovinčana u Slavoniju usporede s istim migracijama drugih bunjevačkih ogranaka, konkretno stanovništva iz Hrvatskog primorja i velebitskog Podgorja.

Članak *Razlozi doseljavanja u Zagreb* (1996) autora Zorana Stiperskog i Željke Kamenov ukazao je na privlačne i potisne faktore koji su uvjetovali migracije u Zagreb te nam pomogao da se migracije Lovinčana i Svetoročana promatraju u kontekstu unutarnjih migracija iz Like u Zagreb.

U drugoj polovici 20. stoljeća mnogi Hrvati, posebice iz pasivnih dijelova Hrvatske, što uključuje Liku i lovinački kraj, odlaze na privremene radove u inozemstvo. U članku *Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migranata* (2005) Jasna Čapo Žmegač predstavlja uvjete pod kojima je dolazilo do trajne privremenosti ekonomskih migranata, a zatim i povratničkih migracija.

Jedna od specifičnosti bunjevačkog stanovništva je da im je primarna gospodarska grana bilo stočarstvo, odnosno da su za potrebe ispaše selili s domaćim životinjama, najčešće ovcama, prema višim nadmorskim visinama i ondje imali privremene nastambe – ljetne *stanove*. Indirektne i djelomične podatke o ovakvim praksama pronalazimo u Upitnicama Etnološkog atlasa.¹⁸ S područja općine Lovinac zabilježeni su podatci samo za dva naselja, Vranik i Sv. Rok. Od 158 tema u četiri sveska, dvije teme koje se nalaze u svesku I., korištene su za ovaj rad: tema broj 26. *Stočarski stanovi i torovi* i tema broj 37. *Gospodarske i stambene zgrade izvan naselja*.

2. O uzrocima migracija

Izvori prihoda Lovinčana i Svetoročana tijekom 20. stoljeća mogu se svrstati u nekoliko kategorija. Prihodi najvećeg broja stanovništva, i to uglavnom onih koji su živjeli u okolnim selima i zaselcima, bili su: stočarstvo, zemljoradnja, pčelarstvo, lov na divlje životinje te rad u rudniku barita.¹⁹ U

¹⁸ U okviru *Etnološkog atlasa* tadašnjeg Odsjeka za etnologiju Filozofskog fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu, šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća prikupljeni su podatci u oko 3100 lokaliteta na području tadašnje Jugoslavije. Na temelju pitanja prilagođenih kasnijim kartografskim obradama cilj je bio zapisati kulturne elemente iz područja materijalne, društvene i duhovne kulture.

¹⁹ Ovčarstvo i govedarstvo su, prema kazivačima, bili vrlo razvijeni bilo da se radi o uzgoju životinja, bilo o preprodaji na sajmovima. Kazivači su isticali da je u njihovom djetinjstvu, sredinom 20 stoljeća, na sajmove u Lovinac iz širih područja Like dovezeno i nekoliko desetina

rudniku barita u Ličkom Cerju radio je velik broj Lovinčana i stanovništva susjednih područja u razdoblju od 1948. do 1983. godine kada je rudnik zatvoren.²⁰ Pojedinci su ostvarivali prihode *kirijanjem* (izvlačenjem trupaca iz šume konjima i transportom zapregom), prodajom drva za ogrjev ili drvenih predmeta Dalmatincima, odnosno mijenjali su ih za vino, maslinovo ulje, sol, voće, usitnjavanjem kamena za popravak cesta, odlascima u nadnice i sl. Manji dio stanovništva, oni koji su uglavnom stanovali u centru Lovinca tijekom prve polovine 20. stoljeća bili su bogati trgovci, gostioničari, obrtnici (kovači, postolari, kolari, tkalje, krojačice...) odnosno, prema riječima kazivača, Lovinac je bio *pravi mali grad*. Status "bogatih građana" kazivači su dodjeljivali obiteljima koje su imale djevojku za pomoć u kućanstvu koja je stanovala kod njih, postojanjem klavira u kući, naručivanjem odjeće preko kataloga iz Zagreba i Beča, odnosno praćenjem tendencija građanskog društva u međuratnom razdoblju (Sl. 1).

Suprotno tome, dio stanovništva koji je stanovao u raštrkanim selima i zaselcima općine Lovinac, prema objašnjenju kazivača, bio je siromašan. Lovinčani i Svetoročani su kazivali da je najčešći razlog svih vrsta migracija do početka Drugog svjetskog rata bila obiteljska i/ili osobna loša gospodarska situacija. Do početka Drugog svjetskog rata migracije su bile dobrovoljne i ekonomske. Prema kazivačima, a to potvrđuje i literatura, Lovinac je pred Drugi svjetski rat bio u svom najvećem usponu čemu je pridonio i povratak emigranata: *Ljudi su radili, trgovali, putovali po svijetu, a mnogi se i vraćali iz Amerike ili koje druge zemlje čime je lovinački kraj postao razvijeniji, a osobito grad Lovinac. Nastupilo je vrijeme u kojem je bilo vrlo živo, vrijeme najvećeg stvaranja i porasta broja stanovnika.*²¹ U tom razdoblju na istraživanom području postojala je pošta s brzojavom, liječnik opće prakse, veterinar, hotel, ugostiteljski objekti, dakle vrlo razvijena infrastruktura. U široj okolici Lovinac je bio poznat po velikom sajmu, *placi*, koja je bila svakog utorka do 1923. godine, a zatim svakog četvrtka.²² Tijekom ratova, Drugog svjetskog rata i Domovinskog rata, stanovništvo je bilo primorano napustiti domove. Ove prisilne migracije tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata bile su uzrokovane političkim razlozima. Stavovi o odnosu Lovinčana i ustaške vlasti su dvojaki, ovisno o

---

para teglećih životinja. O izvorima prihoda Lovinčana te gospodarskom razvoju također vidi: L. PAVIČIĆ, 1987, 99-102, 208-213, 230, 242; M. JAPUNČIĆ, 2000, 10, 170-181.

²⁰ M. JAPUNČIĆ, 2000, 173- 174, 178.

²¹ M. JAPUNČIĆ, 2000, 116.

²² Više vidi: *Ibid.*, 131.

pojedinom izvoru, vremenu njegova nastanka ili kazivaču.²³ Međutim, svi izvori se slažu da su pripadnici ustaške vojske i članovi njihovih obitelji, nakon 1944. godine tražili spas u zemljama zapadne Europe, Južnoj Americi, ili u rodbine i prijatelja koji su prije 1941. godine odselili u Slavoniju ili Zagreb. *Veći dolazak skupine Gudurana u Zagreb početkom 1943. godine, koji su naseljeni u ... Paveličevo naselje u Dubravi, stvorilo je kakvu-takvu bazu za prihvrat rođaka i prijatelja. U Zagrebu se postupno starala lovinačka "struja" s tradicionalnim sastancima "kod ure" ili u Maksimiru. Bila su to druženja uz natjecanje u narodnim sportovima i drugim oblicima zabave.*²⁴ Lovinački i Svetoročani su jedni drugima pružili privremeni smještaj te pomagali prilikom traženja zaposlenja. Mnogi Lovinčani odselili su *tijekom kolonizacije 1946. i 1947. godine u koju su prisilno upućivane čitave obitelji. Najčešće na područje Petrinje i Županje, ali i u druga područja Hrvatske ili Vojvodine.*²⁵

Pedesetih godina 20. stoljeća najčešće su bile ilegalne vanjske migracije, u Austriju ili Italiju. *Bježali su skriveni u vagonima, u hladnjačama, preko kopna ili mora...*²⁶ Lovinac gubi status općine u razdoblju od 1955. do 1993, zbog podrške "krivoj političkoj" strani.²⁷ godine, odnosno u ovom razdoblju pripada općini Gračac.²⁸ U razdoblju Drugog svjetskog rata i nakon njega broj stanovnika u

²³ U dvjema monografijama čija su oba autora Lovinčana podatci su slični, ali i različiti, kao i politički kontekst u kojem su zapisani. Od L. PAVIČIĆA saznajemo: *Ustaška ideja nije imala širu podršku hrvatskog naroda u lovinačkoj općini* (1987, 110). Dok M. JAPUNČIĆ piše o događaju koncem 1944. kada Lovinac zauzimaju partizani ... *u narodu (je) zavládala tuga i nezapamćeni strah. (...) Samo rijetki su uspjeli naći spas na Zapadu dok su mnogi poubijani, neki teški i ponižavajući, Križni put... a mnogi nisu preživjeli...* (2000, 155).

²⁴ M. JAPUNČIĆ, 2000, 162.

²⁵ *Ibid.*, 169.

²⁶ *Ibid.*, 168.

²⁷ Ovaj razlog naveli su svi kazivači, međutim dr. sc. Marko Šarić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu ukazuje da općina 1955. nije ukinuta zbog "krive strane" kako to objašnjavaju kazivači, već da je riječ o tipičnoj "aktualizaciji povijesti" kojom se želi legitimirati ova ili ona politička opcija ili opet ideologija. Naime, iste te godine ukinute su i "ustaničke općine" Bruvno i Zrmanja i pripojene Gračacu. Razlog je bio primarno demografske i ekonomske naravi. Jednostavno rečeno, ratni gubici, poslijeratna kolonizacija u Vojvodinu i Slavoniju, industrijalizacija i urbanizacija koje prati odljev iz sela u gradove došli su "na naplatu" i ličkim Srbima i ličkim Hrvatima.

²⁸ O važnosti Lovinca kao središta govori podatak da je od uspostave lovinačke satnije 1746. godine sjedište područne uprave. U njemu djeluje općinsko poglavarstvo uspostavljeno po razvojačenju Vojne krajine između 1873. i 1881. godine kada je Lovinac dobio prvog načelnika općine. Općenito o procesu reforme uprave, osnivanja općina i upravnih kotara tijekom razvojačenja Vojne krajine (1873.-1881.) vidi u: Mirko VALENTIĆ. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.*, Zagreb, 1981., 266-269. O formiranju 10 katastarskih općina unutar općine Lovinac od 1892. do 1902. vidi L. PAVIČIĆ, 96-100. M. JAPUNČIĆ navodi: *Prema crkvenim i županijskim inspekcijskim izvješćima te izvješćima*

Lovincu i Sv. Roku opada, odnosno pojačana su trajna iseljavanja. Od 1960-ih godina razlozi migracija su ponovno ekonomskog karaktera. Lovinčani odlaze u unutrašnjost Hrvatske, najčešće Slavoniju, te na privremene radove u inozemstvo, na tzv. *gastarbajterske* migracije u zapadnu Evropu.²⁹ *Gastarbajterske* migracije bile su potaknute ekonomskim razlozima, no njihova primarna pozadina, prema kazivačima, bila je psihološka budući da nepodobni Lovinčani i Svetoročani tijekom socijalističke Jugoslavije, ili, prema riječima naratora, "Titove države i vladavine" nisu mogli dobiti posao zbog svoje političke prošlosti, odnosno obiteljske podrške Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Pored kazivača, i literatura potvrđuje ovakvo višedesetljetno stanje: *Tko god je mogao i imao gdje, odlazio je ili je slao mlađe članove obitelji. Izgledi za egzistenciju bili su slabi. Kako su mladi odlazili, stanovništvo je bilo sve starije.*³⁰ Političke elite Jugoslavije su, prema kazivačima i literaturi, poticale stanovništvo na iseljavanje.

Kao što je vidljivo prema statističkim podacima u priloženoj tablici, najveće opadanje broja stanovnika u općini Lovinac bilježimo nakon Drugog svjetskog rata i Domovinskog rata. U odnosu na 1931. godinu kad je bilo 10783 stanovnika, taj broj se na idućem popisu 1948. godine smanjio na 6750 stanovnika. Na idućim popisima, svakih desetak godina broj se smanjuje za 500 do 1000 stanovnika, a nakon 1991. godine smanjio se za gotovo 2000 stanovnika. Odnosno, ako promatramo čitavo 20. stoljeće na području općine Lovinac gdje je obitavalo 11091 stanovnika (1900. godine) na početku 21. stoljeća (2001. godine) ondje stanuje samo 1096 stanovnika! Stanovništvo se dakle smanjilo za više od 90%. Međutim, sva naselja u ovoj općini ne bilježe jednak pad stanovnika. Naime, samo mjesto Lovinac ipak manjim intenzitetom bilježi pad, jer, prema kazivanjima kazivača, razlog tome je preseljenje stanovnika unutar općine tijekom druge polovine 20. stoljeća. Nakon iseljavanja bogatih Lovinčana njihove nekretnine su kupovali Lovinčani iz okolnih sela i zaselaka i tako gravitirali prema centru. Dakako, velik broj njih početni kapital stjecao je radeći na privremenim radovima u drugim europskim državama ili Americi. Iseljavanjem i gravitiranjem prema centru, mnoga sela u vrijeme istraživanja bila su nenaseljena ili tek s pokojim stanovnikom, a o tome također svjedoče statistički podatci (usp. Gornja Ploča, Kik, Raduč, Vranik).³¹

---

učiteljske udruge iz Gospića kao i po nizu konkretnih primjera i pokazatelja (autor ne navodi kojih op.a.) *Lovinac je koncem 19. stoljeća bio jedno od najnaprednijih hrvatskih naselja* (2000, 20). Dakako, ovu tvrdnju treba promatrati kroz autorov romantičarski pogled na zavičaj, no u svakom slučaju i prema kazivačima Lovinac je bio vrlo razvijena općina.

²⁹ *Gastarbajter* njem. izraz za vrstu migranta; od njem. *Gast* - gost + *Arbeiter* - radnik, gostujući radnik (E. HERŠAK, 1998, 69).

³⁰ M. JAPUNČIĆ, 2000, 168.

³¹ Detaljna analiza kretanja stanovnika ostaje socijalnim demografima.

	Vramik	Štikada	Sv. Rok ³²	Smokrić	Ričice	Raduč	Lovnac	Ličko Cerje	Kik	Gornja Ploča	LOVINAC	
	402	1643	1830	811	808	1015	1135	811	318	1435	10208	1890
	424	1787	1 928	859	883	1110	1320	801	352	1555	11 019	1900
	356	1709	1 728	793	740	1081	1352	640	331	1410	10 140	1910
	318	1780	1 762	739	732	945	1365	644	365	1452	10 102	1921
	291	2437	1 747	732	718	909	1456	633	358	1502	10 783	1931
	221	497	1 404	472	675	729	929	596	231	996	6 750	1948
	192	523	1 312	424	594	704	954	656	243	939	6 450	1953
	141	601	1 130	288	500	724	869	502	232	924	5911	1961
	98	554	997	257	376	523	869	409	171	675	4 929	1971
	74	513	727	177	268	407	640	287	134	494	3 721	1981
	49	545	654	102	169	336	533	196	126	344	3 054	1991
	19	175	292	55	114	11	288	117	3	22	1 096	2001

Tablica 1. Broj stanovnika naselja Lovnac s pripadajućim zaselcima od 1890. do 2001. godine (<http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis/popis>).

³² Naselje Sveti Rok od 1971. do 1991. godine iskazivano je pod imenom Rok (www.dzs.hr).

U demografskoj i sociološkoj literaturi možemo saznati da je upravo Ličko-senjska županija, u kojoj se nalazi općina Lovinac, županija s najvećom stopom depopulacije tijekom druge polovice 20. stoljeća, a posebice od 1970-ih godina. Opadanje broja stanovnika, kao rezultat radne migracije, istodobno je posljedica i uzrok zaostajanja u regionalnom razvoju. Budući da se iseljava mlado stanovništvo, nedostatak radne snage te smanjenje nataliteta dovodi do zaostajanja u regionalnom razvoju.³³

3. Sezonske migracije

U obiteljima Lovinčana, u kojima izvori prihoda u mjestu stanovanja nisu bili dostatni za prehranjivanje obitelji muškarci su pronalazili izvore prihoda odlazeći na sezonske i privremene radove.³⁴ Lovinčani su sezonske poslove obavljali zimi i ljeti, nakon što su kod kuće obavili gospodarske radove. S obzirom na mjesto migriranja, sezonske migracije bile su unutarnje i vanjske. Unutarnje migracije tijekom prve polovice 20. stoljeća bile su vezane za Slavoniju.³⁵ U Slavoniju se odlazilo na rad u šume i ciglane, s time da je sezona šumskih radova trajala od listopada do početka ožujka, a na ciglanama od ožujka do listopada ili studenoga.³⁶ Osim navedenih poslova, zabilježeni su odlasci tijekom sezone berbe šljiva i pravljenja pekmeza te zbog čišćenja kanala.

Odlazak na sezonske i privremene radove prema kontinentalnom dijelu Hrvatske pridonijela je i dobra komunikacijska povezanost, naime željeznička pruga koja prolazi Lovincem do Zagreba postoji od 1924. godine. (Glavna željeznička postaja je Lovinac, a postaje su: Ličko Cerje, Ričice i Štikada.) Kazivači su napominjali da u prvoj polovini 20. stoljeća pojedinci nisu imali novca za karte te su u Slavoniju, pa i do Vojvodine odlazili pješice.

U prvoj polovini 20. stoljeća, muškarci su samo donosili odluku o tome tko će kamo otići na rad. Najčešće je zabilježeno da je najstariji muški član obitelji – otac imao ulogu u određivanju obveza pri svakodnevnim poslovima, a

³³ Više o regionalnom zaostajanju Ličko-senjske županije vidi u radovima: D. PEJNOVIĆ, 2004, 2004a, 2005; A. AKRAP, 2004.

³⁴ Sezonska migracija je oblik privremene migracije, povezan sa zapošljavanjem na poslovima u drugom mjestu koji se obavljaju u određenome godišnjem dobu, tj. u "sezoni", primjerice, zbog zapošljavanja na poljoprivrednim radovima i djelatnostima koje traže dodatnu radnu snagu samo za nekoliko mjeseci (Usp. E. HERŠAK, 1998, 250).

³⁵ Preseljenje iz Like u Slavoniju već je bio uhodani pravac i tijekom druge polovine 19. stoljeća. Više vidi u: M. VUKOVIĆ, 2010, 108-110.

³⁶ O Slavoniji kao poželjnom imigracijskom odredištu u prvoj polovini 20. stoljeća vidi više u: M. BARA – I. LAJIĆ, 2010, 91-102; M. VUKOVIĆ, 2010, 108-110.

samo u jednom kazivanju, na području Piplica, kazivači su istakli da se sve zajednički dogovaralo. Nakon Drugog svjetskog rata smanjuje se broj odlazaka muškaraca na sezonske radove iz nekoliko razloga, kao što su naveli kazivači: smanjenje broja stanovništva zbog pogibije tijekom rata, smanjenjem broja djece u obitelji, prakticiranjem migracija selo-grad, odlaskom u Zapadnu Europu.

Članovi obitelji koji su stalno boravili u Lovincu stjecali su osnovne prihode, odnosno obavljali poljodjelske poslove i skrbili oko domaćih životinja. Oni su prakticirali selidbe na ljetne *stanove*, koje bismo migracijskom terminologijom mogli nazvati sezonske migracije vezane za gospodarsku godinu. Odnosno, preko ljeta vodili su *stoku* na ljetnu ispašu u viša planinska predjela na tzv. ljetne *stanove*.

3. 1. *Sezonske migracije u Slavoniju*

U Slavoniju se odlazilo na rad u šume i ciglane. Svi kazivači poznaju nekog tko je išao raditi u Slavoniju, te navode da su to bili najjači i najsnažniji muškarci. *Išli su ljudi šumar preko zime... tamo je Slavonija bogata šuma. Onda su išli ljeti, di je malo veća familija... na ciglanu. Isto u Slavoniju*, naveo je kazivač iz Piplice (r. 1919), objašnjavajući da se ovakav oblik migracije prakticirao generacijama: *Onda su išli ranije, naši čak pradjedovi, išli su u Slavoniju brat šljive, peč pekmez. E to su pripovidali. Isto je potvrdio za svoje i suprugine djedove kazivač iz Ričica (r. 1941.) za 1920-e i 1930-e godine: Moj did i njegov did i njezin did odavde su išli pišice u vukovarsku šumu. ... u Spačvu, ona je šuma i danas. Pješice u 10. masecu. Budu do ova doba godine (op.a. kraj ožujka) i onda se vraćaju nazad pišice da mogu se vratit na polje i donijet dicit i platiti poreze koje je bilo, kupit opanke.*³⁷

Šume i ciglane bile su na vukovarskom i vinkovačkom području. Mjesta na koja se odlazilo u šumarske poslove kazivači su naveli: Našice, Deletovce, Vinkovce, a ciglane Vukovar (ciglana Velić), Osijek, Gašinci kod Đakova, Đakovo, Vinkovce (ciglana Dilj), te u ciglanu kod Gutmanna.³⁸

Budući da je u obitelji bilo više djece, zarada mladih muškaraca, najčešće neoženjenih sinova koristila se za *podmirivanje poreza i ostalih dađbina. Jedini novac s kojim se to moglo inače podmiriti je bila prodaja blaga, a ovako su sačuvali blago. To je bilo bitno, ko je imo blaga taj je rečimo bio bogat.*³⁹

³⁷ O odlascima u slavonske šume djedova i očeva kazivali su kazivači iz Sekulića, Brnčeva, Lovinca i Sv. Roka.

³⁸ Kazivači nisu znali navest grad, već samo da je u Slavoniji.

³⁹ Kazivač iz Lovinca, r. 1930.

Potvrdu o odlascima u Slavoniju na rad u šume i ciglane kao pojavu koja se javlja u razdoblju od desetak godina prije i poslije Drugog svjetskog rata zabilježena je kod većine lovinačkih i svetoročkih obitelji s kojima smo razgovarale.

Za razliku od prve polovine 20. stoljeća kada su žene s djecom ostajale u Lovincu, nakon Drugog svjetskog rata cijele obitelji su se selile u veća urbana središta, najčešće Zagreb; muškarci su i dalje odlazili na sezonske ili privremene poslove u Slavoniju, a žene su s djecom boravile u Zagrebu. Takav je primjer vidljiv u kazivanju obitelji iz Ričica. Kazivač r. 1941. godine, u dobi od tridesetak godina, tijekom 1969., 1970. i 1971. godine odlazio je raditi u Slavoniji (u trajanju od dva tjedna do mjesec dana u sezoni grijanja, ali i drugih poslova). Kako navodi: *A ja sam ti majko, jedno u Vinkovci spavao stotinu puta. U Borinci bra jabuke. ... to sam puštao u pogon prije trideset godina - grijanje; pa Lubanj motel tamo u Starim Hrastovima, u Graditelju Vinkovci puno radili, u Metalu Vinkovcima (...) u Bošnjacima sam krave muza... Puno me bilo, puno me bilo u Vinkovcima. ... zimski to je bilo, servisirali smo grijanje. ...* Obitelj se preselila iz Ričica u Zagreb 1965./1966. godine (vidi više u poglavlju 4. o privremenim migracijama). Opisujući suprugin život s malim djetetom u Zagrebu tih godina, tijekom vlastita izbivanja kazivač je kazao: *Baba (op.a. kazivačeva supruga) je rodila. A ja sam otiša u Osijek. Bila je na bolovanju 100 dana. Radila je u trgovini. I našla je tko će čuvati dijete. I sad ćemo ispričati samo jednu smjenu. Kad ide raditi od 1 u trgovini, onda nosi dite kod susjede. I naveče se vraća u 9 sati. Uzme to dite, nosi ga kući i u onoj peleni i to mora počistiti i oprati, osušiti i sutra ujutro ide raditi u prvu smjenu. Tako je kod trgovaca, danas popodne, sutra dopodne. E onda to dijete zbudi, prikrpi i nosi na isto mjesto.* Njegova supruga, r. 1947. godine, istakla je kako joj ovo nije bilo lako životno razdoblje. U to vrijeme gradili su obiteljsku kuću u Zagrebu. Tijekom izbivanja supruga bračni par nije komunicirao telefonom, niti su si slali pisma i novac.

3.2. Stanovi za ljetnu ispašu

Domaće životinje preko ljeta vodilo se na ljetnu ispašu *pod brdo*. Primjerice iz Ričica, Smokrića i Vagana na pašnjake u brda u blizini kuće. Te pašnjake zvali su Dolina ili Glavica. Svako selo, ali i pojedina obitelj imala je svoju Glavicu na koju su odlazili svakodnevno. Kazivači su isticali da *blago* nikada nije vani prenoćilo. Pojedini kazivači govorili su da nije odlazila cijela obitelj već samo jedan član, muškarac kojeg su zvali *čoban*. Tako su s područja Ričica *stoku* vodili pod brdo Resnik. U vlasništvu obitelji s tog područja bila je

kuća koju su ondje imali. Također u Ričicama, drugi kazivači su objasnili da je tijekom cijele godine jedan dio obitelji bio na *stanu* na brdu koje se zvalo Vrh Jelovi, dok je drugi dio obitelji stanovao u kući u Ričicama. *Bili, bili stanovi. Oдавде je manje-više u svakoj kući bilo po deset članova i možda čak do petanest i znalo je biti po desetero djece. Onda jedan dio obitelji bio ovdje, drugi dio gore. I recimo da su oni, oni su slali mlijeko ovim, a onda su ovi koji su došli po mlijeko, onda su nosili namirnice za sebe, koje im trebaju u toku dana i za slijedeći dan. I tako. ... Kad je recimo stoka inače bila gore i preko zime, onda su gore bili, uz stoku tu. Preko ljeta su, u proljeće su orali, obrađivali zemlju, sadili žitarice.*

Na ovakav način, *blago* se na ljetnu ispašu vodilo do 1941. godine. Tijekom Drugog svjetskog rata velik broj *stanova* je uništen, a ostali su s vremenom propali.⁴⁰ Za istraživanja saznale smo da sin jednog kazivača s područja Sekulića i u današnje vrijeme ondje, točnije, na Kiku boravi sa *stokom*. Tamo postoji kućica koju koristi: *On metne sebi krevet i tamo je spava kod krava. Uveče ih zatvori... ujutro pušti... Čitavo lito bile su (tamo).*⁴¹

U upitnicama Etnološkog atlasa, navodi se da na području Vranika i Sv. Roka ne postoje gospodarske i stambene zgrade izvan naselja.⁴² Prema upitnicama Etnološkog atlasa na području Vranika nije zabilježeno postojanje stočarskih stanova i torova.⁴³ Na području Sv. Roka je potvrđeno postojanje pastirskog naselja koje se zvalo *stan*. Ti *stanovi* su građeni samo za neko vrijeme, nisu izgrađeni za stalno.⁴⁴ Navedeno je da svako pojedino domaćinstvo ne posjeduje vlastiti *stan* za svoju *stoku* i pastira te da ne postoje pokretne pastirske kolibice, kao ni zgrade koje su služile samo za stanovanje ljudi. Nadalje, podatak koji navodi da su se torovi mogli premještati po pašnjaku, nije dovoljno precizan jer iz njega ne saznajemo kada se, ni koliko često se premještalo torove.⁴⁵

⁴⁰ Selidbe na ljetne *stanove* trebalo bi detaljnije istražiti u budućim istraživanjima. Naime dio kazivača kazali su da ova selidba nije postojala, dio kazivača da je postojala, ali oni sami odnosno njihove obitelji, to nisu prakticirali jer su oko kuće imali dovoljno zemlje i livada za ispašu. Četvero kazivača je od starijih Lovinčana čulo da se odlazilo ali nisu znali konkretne lokalitete niti detaljnije podatke.

⁴¹ Kazivač iz Sekulića, r. 1932. Zbog kratkog boravka ne terenu nismo uspjele razgovarat sa sinom.

⁴² Usp. sig. gF 412, inv. br. 2336, tema 37.; sig. HF 211, inv. br. 2319, tema 37.

⁴³ Usp. *Ibid.*, tema 26.

⁴⁴ U upitnici nije jasno naznačeno u koje vrijeme godine se rade *stanovi* i rade li se svake godine iznova. Također nisu navedeni drugi podatci, primjerice: građevinski materijal od kojeg su građeni, veličina objekta, interijer i sl.

⁴⁵ Usp. sig. HF 211, br. 2319, teme 26.

Podatke o ispašama ovaca pronalazimo i u lokalnim monografijama. Od L. Pavičića saznajemo da su *ovce gotovo dvije trećine godine provodile na prostranim pašnjacima (...)* U doba Vojne krajine seljaci su s područja Lovinca izgonili stoku na Velebit i Resnik.⁴⁶ Autor smatra da o egzistenciji ovih stanova svjedoče brojni toponimi, koje i navodi, a navodi i smjerove kuda se iz kojih lovinačkih sela vodilo životinje na ispašu. Zanimljiv je podatak da su se poneki lokaliteti ljetnih stanova nakon razvojačenja Vojne krajine 1871. godine pretvarali u stalna naselja, a *naselile su ih porodice iz kućnih zadruga koje su tu prije izgonile stoku na ispašu.*⁴⁷ Također saznajemo da su stočari *izgonili stoku na kraće vrijeme i da nisu za to vrijeme izгона prekidali sa svojim osnovnim i glavnim gospodarstvom u nizini, tj. veza je funkcionirala svaki dan. (...) Izgon je bio potreban da se zaštite usjevi u sezoni ljetnih dozrijevanja u nizinskim predjelima. Uz ljetnu ispašu bilo je olakšano prikupljanje planinskog sijena na planinskim košanicama.*⁴⁸ Unatoč tome što Svetoročani također pripadaju bunjevačkom stanovništvu ljetne ispaše ovaca zbog zemljopisnog položaja i tadašnje granice Vojne krajine prakticirani su sasvim drugačije. Prema istom autoru saznajemo: *Svetoročki stočari su izgonili svoju stoku na Velebit u rajon "Kurcel" - "Žuline" - "Male i Duboke jasle". Ovi pašnjaci su ležali u blizini ili uz samu zemaljsku granicu koja je dijelila tadašnju Hrvatsku (Vojna krajina) i Dalmaciju... Za ove ličke pašnjake bili su zainteresirani i Dalmatinci, te će se rano razviti običaj međusobnog pašnjačkog ispomaganja. Taj se običaj već u početku 18. stoljeća preobrazio u narodno pravo koje se održalo sve do 19. stoljeća. Prema tom narodnom pravu imali su dalmatinski stočari slobodu prijelaza stare "Zemaljske" granice i slobodu ispaše na ličkim pašnjacima. Za tu uslugu Ličanima su dalmatinske vlasti dopuštale da mogu spuštati svoja stada na zimovnike u dio primorja koji je bio u sastavu dalmatinske uprave. Tamo su se svetoročka stada zadržavala do početka proljeća, kada su se kretala natrag u Sv. Rok. Tako su nekoć svetoročki stočari imali dva godišnja kretanja sa stokom. Ljeti su izlazili na Velebit u svoje sezonske stanove, u proljeće i jesen su se zadržavali u svom selu, a zimu su provodili u toplom Primorju.*⁴⁹

Prema navedenim podatcima, možemo vidjeti dvije prakse ispaša ovaca. Ove prakse uvjetovane su blizinom i visinom okolnih brda, stoga bi ispravan način njihova promatranja bio kroz prizmu ekohistorije.⁵⁰ Slične su s ljetnim

⁴⁶ L. PAVIČIĆ 1987, 214.

⁴⁷ *Ibid.*, 215.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Povijest okoliša (ekohistorija, ekopovijest, ekološka povijest) od svojih početaka ...proučava interakciju između kulture nekog društva i prirode (...) Najopćenitija i*

ispašama koje su prakticirali primorski Bunjevci na područjima Krivoga Puta i Krmpota koji prakticiraju jednu etapu selidbe.⁵¹ No za razliku od njih, nije potvrđeno da su se Lovinčani na ljetnim *stanovnicima* bavili zemljoradnjom niti ostalim gospodarskim radovima,⁵² nije zabilježeno da su selili svi članovi obitelji, u visoko ljeto nisu prakticirali odlazak na još višu nadmorsku visinu, nije jasno jesu li odlazili s govedima ili samo s ovcama i sl.. Ukratko, nisu potvrđene osnovne karakteristike alpskog tipa stočarstva.⁵³ Ispaše Svetoročana podsjećaju na neki podoblik transhumantnog tipa stočarstva.⁵⁴

4. Privremene migracije

Uzroci privremenih migracija Lovinčana i Svetoročana, prema sakupljenim empirijskim podacima, mogu se podijeliti u tri skupine: ekonomski, politički i zbog odlaska na školovanje. Ekonomski razlozi i odlasci na školovanje prisutni su cijelo 20. stoljeće, a politički razlozi tijekom ratova i u periodu od nekoliko godina nakon njih. Zbog ovih razloga političke su

---

pojednostavljena definicija povijesti okoliša bila bi ova: povijest okoliša proučava interakciju između ljudi i okoliša u prošlosti. Ekohistorija se u Hrvatskoj javlja krajem 20. stoljeća unutar međunarodnog istraživačkog projekta "Triplex Confinium" voditelja prof. dr. Drage Roksandića. Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju osnovano je 2005. godine, a objavljuje časopis *Ekonomika i ekohistorija*.

⁵¹ O selidbama na ljetne *stanove* primorskih Bunjevaca vidi u: M. RAJKOVIĆ IVETA, 2010, 291- 365.

⁵² M. JAPUNČIĆ donosi iste podatke o odlascima na ljetne ispaše kao L. Pavičić, s time da u jednoj rečenici navodi: *Uz pašu stočari su uređivali vrtove i kosili livadu* (usp. 2000, 109). Možemo pretpostaviti da se u vrtovima sadilo sezonsko povrće, no nije jasno da li su obrađivali njive i sadili žitarice, što bi ukazalo na ozbiljnije bavljenje zemljoradnjom na ljetnom *stanu* te ukazalo na alpski tip stočarstva.

⁵³ Bitne značajke alpskog stočarstva su: zimi je cijela obitelj zajedno sa stokom u matičnom selu i stoku krme sijenom, a u proljeće se odvija izdug cijelog sela zajedno sa stokom. Ondje obrađuju vrtove (motičarstvo) i nerijetko njive, te prikupljaju sijeno za zimu. U visoko ljeto (srpanj, kolovoz), dok obitelj i dalje živi i radi u ljetnom *stanu*, pastiri odlaze sa stokom na planinu, tj. na visoke pašnjake gdje imaju stanove i kolibe za spravljane sira. Alpski stočari uzgajaju prvenstveno goveda, a u znatno manjoj mjeri još i koze i svinje. U jesen pastiri se sa stokom vraćaju na majska selišta. Nakon toga svi se spremaju za silazak u donje, zimsko selo i sobom nose plodine i sijeno za krmu.

⁵⁴ Osnovna značajka transhumantnog stočarenja jest da su vlasnici stada (u pravilu je riječ o ovcama) nastanjeni u stalnim naseljima gdje se bave skromnom zemljoradnjom, dok su sama stada i ljeti i zimi na pašnjacima gdje ih čuvaju pastiri. Ovo potonje bilo je uvjetovano činjenicom da pojedini vlasnici stada sve donedavno nisu prikupljali krmu (sijeno) za zimu, pa je stoka morala zimi tražiti pašu u toplijim krajevima uz more (V. BELAJ, 2004, 9). Zbog nedostatka kvalitativnih podataka, ovo su tek okvirne kategorije, sustavno istraživanje i daljnja komparacija i analiza ovih praksi bunjevačkog stanovništva ostaje temom nekog sljedećeg istraživanja.

migracije većim dijelom bile prisilne, a manjim dobrovoljne, i to onda kada su bile u sprezi s ekonomskim uzrocima. Ekonomski uzroci zabilježeni su za odlazaka u inozemstvo te u druge dijelove Hrvatske. Literatura o lovinačkom kraju također potvrđuje odlaske na privremene radove u Ameriku, Slavoniju i Vojvodinu zbog ekonomskih razloga.⁵⁵

4.1. Privremene vanjske migracije iz ekonomskih razloga

Privremene vanjske migracije Lovinčana iz ekonomskih razloga, prema podacima dobivenim od kazivača, možemo okarakterizirati kao migracije koje su trajale tri i više godina. Kronološki, vezane su za odlazak na rad: u Ameriku, Kanadu, zatim u Austriju, Argentinu i Venezuelu, te u Njemačku.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, te u prvim desetljećima 20. stoljeća najčešći odlasci bili su u Sjedinjene Američke Države. Unatoč tome što su odlasci u Ameriku bili učestali, kazivači o njima znaju tek ponešto informacija koje su čuli od svojih roditelja i starijih sumješтана. Primjerice, očevi bračnog para s područja Ričica radili su u Americi.⁵⁶ O odlasku svog oca kazivač je kazao: *On je bio otiša tamo, al su ga brzo vratili nazad. Jer je tjera pravdu. Bije puno za radnika i tako onda. (19) 27, 8 do tridesete, tu je bio.* O emigracijama Ličana nalazimo potvrdu u literaturi o hrvatskom iseljeništvu u Americi. Prema nazivu kojega su dali mjestu u kojem su stanovali možemo pretpostaviti da ih je barem dio, ako ne i većina, bila iz Lovinca: *U Calgary su naši Ličani nazvali svoje naselje Lovinac. Većina tih useljenika u Alberti i Saskatchewanu bili su Hrvati iz Like.*⁵⁷ Autor ne navodi da su podrijetlom iz Lovinca, već samo da su Ličani, no zbog bunjevačkih prezimena koja spominje možemo pretpostaviti da je riječ o bunjevačkom ličkom stanovništvu, a ova prezimena i danas su prisutna u Lovincu: *Ponajviše su radili na zemlji i postali zapaženi farmeri. Među njima bili su mnogi Prpići, Tomljenovići, Pavelići, Zdunići, Brkići.*⁵⁸ Većeslav Holjevac donosi podatak da 1907. godine u pokrajinu Saskatchewan dolazi naš prvi useljenik N. Pavelić iz Lovinca, a ubrzo poslije njega braća Prpić, zatim Tomljenović i dr. – svi iz Lovinca.⁵⁹ Podatci o Lovinčanima u SAD-u i Kanadi su samo fragmentarni jer nema sustavnih radova o doseljavanju Lovinčana na ove prostore. Terenska

⁵⁵ Usp. L. PAVIČIĆ 1987, 101; M. JAPUNČIĆ, 2000, 115.

⁵⁶ Supružnici su rođeni 1937. i 1942. godine. Kazivač nije znao navesti mjesto u kojem je njegov otac bio, ni kojim se poslom bavio, dok kazivačica nije znala navesti vrijeme ni mjesto migriranja svoga oca, zna jedino da je bio u Americi dok još nije bio oženjen.

⁵⁷ LJ., ANTIĆ, 2002, 149.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Usp. V. HOLJEVAC, 1967, 163.

istraživanja pokazuju da se ovaj tip migracije odvijao u kontekstu općih transkontinentalnih migracija s hrvatskog prostora, pa saznajemo da su na području Kanade Hrvati u najvećem broju bili zaposleni u rudokopima i tvornicama provincija Ontario, Quebec i British Columbia.⁶⁰

Većina migracija trajala je po nekoliko godina da se popravi stara kuća, izgradi nova kuća i/ili *šterna* (spremište za kišnicu), kupi obradiva zemlje, osigura početni kapital za preseljenje u centar Lovinca ili u drugu hrvatsku regiju bogatiju zemljom, otvori obrt i sl. Zbog svega navedenoga pojedinci su odlazili po nekoliko puta u transkontinentalna odredišta, a za poneke se ova privremenost pretvorila u gotovo trajnu privremenost od po dva ili više desetljeća. Primjerice, otac jednog kazivača iz Lovinca (r. 1942. godine) u Kanadi je radio dvadeset i dvije godine. Kazivačev otac je otišao u Kanadu prije njegova rođenja 1930-ih godina: *E prvi put nije osam godina dolazije... jel teško se on skućio i tamo, rećemo. Je to bilo manje-više neoženjeno, moralo samo sebi kuvat i bije ima dupli strošak, veći neg da mu je familija bila tamo. A on je uvijek patije... on patije da mu djeca i familija tu ostanu, rećemo.* Kasnije je u Liku dolazio svake tri-četiri godine, i to najčešće ljeti da ujedno pomogne obitelji obaviti poljoprivredne poslove. Kazivačev otac je slao novac i pisma obitelji preko poznanika ili člana rodbine koji su iz Kanade dolazili u Liku. Stoga možemo pretpostaviti da su muškarci odlazili u grupicama, ondje zajedno ili u blizini stanovali, a što podrazumijeva i iste ili slične poslove koje su ondje radili. U razdoblju između dva svjetska rata zabilježeno je da su muškarci u Kanadi radili kao drvosječe, odnosno na šumarskim poslovima. Kazivačeva majka je bila u Lovincu, brinula se o djeci i gospodarskim poslovima. Obitelji je bilo financijski lakše jer je kazivačev otac slao novac od kojega su mogli izgraditi kuću i gospodarske zgrade. Kako kazivač navodi: *Majki je svakoj teže neg ocu, da smo mi načisto. Svakoj je teže. E. A ona vrimena pogotovo. Ona vremena pogotovo. Čaća radije dosta veliku štalu i veliku kuću i tu bunar taj kopa. Onda je se ona morala dignut prvo dana (prije svitanja op.a.) doć ovdje u Lovinac da bi odnila dvi kile čavala. A puno puta nije novaca bilo. Puno je puta morala reć onome trgovcu: Ti mene zapiši. ... Čudo, teško bilo i gotovo. Teško, e.*

U obiteljima kada su transkontinentalne migracije u obje Amerike trajale više godina pa i desetljeća, pojedina djeca odrastala su samo s majkom. Žene su velik dio života provodile kao *bijeke udovice*, živeći same s djecom ili sa suprugovim roditeljima koji su o svemu odlučivali. Ovakve sudbine potvrđuje kazivanje iz Piplica, kazivačice koja je rođena nakon što je njezin otac otišao

⁶⁰ Usp. LJ. ANTIĆ, 2002, 148-156; P. JONJIĆ – I. LAUŠIĆ, 1989, 10; V. HOLJEVAC, 1967, 163, 165-168.

raditi u Argentinu 1928. godine, a vratio se kad je ona rodila svoje prvo dijete 1952. godine: *Ja sam vam se cure rodila osmi dan kad je moj ćaća otiša u Argentinu. To je bilo. Prvi put sam ga vidila kad je, ova (kćer op.a.) što je sad u Norveškoj, kad joj je bilo devet mjeseci. Tad je doša.* Kazivačica navodi kako je život njezine majke bez supruga bio težak. Sama se morala brinuti o malodobnoj djeci, a uz to se nije dobro slagala s njegovim roditeljima. Pojedine žene ostale su *bijele udovice* nakon što im je suprug nestao u Americi, kao što je zabilježeno u obitelji iz Ričica čijem se djedu izgubio trag.

Od šezdesetih godina 20. stoljeća Lovinčani su odlazili u Austriju. U početku su jedni drugima pribavljali radne dozvole, kao što je bio primjer kazivača iz Ričica (r. 1936.) koji je radio u Austriji u razdoblju od 1966. do 1970. godine u drvenoj industriji, a zatim u tvornici u gradu Vöcklabrucku. Kazivačeva supruga, koja je ovo razdoblje opisala vrlo teškim životnim razdobljem, u Lici je ostala s djecom i svekrvom. Kazivač je u Liku dolazio jednom godišnje, tijekom godišnjeg odmora.

Zabilježeno je više primjera privremenih radnih migracija u Njemačku, na koje su odlazili muškarci, a žene su s obitelji ostajale u Lovincu. Primjerice, suprug jedne kazivačice iz Piplica (r. 1929.) radio je u Njemačkoj na *baušteli* pet godina. Tijekom tog razdoblja dolazio je kući kada je mogao, neovisno o blagdanima, po petnaestak dana. U to vrijeme ona je živjela sa svekrvom, svekrvom, stricem, strinom te djecom. Suprug kazivačice iz Vagana (r. 1932.) radio je tri godine (od 1973. do 1976.) u njemačkom rudniku u Kólnu, a kući je dolazio za veće blagdane i košnju. Njezin život se promijenio utoliko što je preuzela brigu za poslove vezane za gospodarstvo. U svemu su joj pomagali sinovi koji su u to vrijeme imali oko četrnaest godina. Za potrebe većih gospodarskih poslova, za koje su njezini sinovi bili premladi, pomagali su joj susjedi. Kazivačicin suprug je otišao u Kólnu i planirao je odseliti u Kanadu, no tijekom ove prve etape trajnog preseljenja predomislio se iz razloga koji je objasnila njegova supruga: *Ali kad se razmislije i vidio valjda, potreftio u rudnik da tuđa zemlja nije sjajna, onda se je vratio kući. Više nije iša.*

4. 2. *Privremene i/ili trajne migracije u zapadnu Europu*

U razdoblju od 1930. do 1938. godine povećava se interes za migracije iz hrvatskih prostora u zemlje zapadne Europe. Odlasci u europske zemlje postaju značajniji budući da su SAD donijele restriktivni zakon o imigraciji. Dopuštena godišnja kvota za ulazak u SAD bila je kudikamo premalena za potrebe i interes potencijalnih emigranata. Lovinčani i Svetoročani su spominjali i potvrđivali ove migracije, no nisu znali detaljnije podatke. Najčešće su spominjali odlazak

u Njemačku i radove u rudnicima,⁶¹ na poljoprivrednim dobrima i građevinskim poslovima (na *baušteli*⁶²). Priče Lovinčana možemo staviti u kontekst odlazaka na privremene radove iz Like i susjednih regija u Njemačku. *Radna snaga se sakupljala iz pasivnih krajeva Hrvatske: brinjskog, gospičkog, koreničkoga kotara... Svi su ti ljudi odlazili na poljoprivredni rad ili kao građevinski, odnosno cestovni radnici.*⁶³ Nakon šezdesetih godina 20. stoljeća migracije prema zapadnoj Europi se povećavaju te bismo prema opisima lovinačana ove migracije mogli svrstati u *gastarbajterske* migracije. Terminom "*gastarbeiter*" se obilježavala ta privremena i promjenjiva radna snaga, pretežno muškarci mlađi od 40 godina.⁶⁴ Na području Sekulića zabilježeno je da je Njemačka, u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, bila "usputna stanica" za odlazak u druge zemlje. Najčešće se remigriralo u Kanadu, Australiju i Francusku.

Dužina boravka na ovim privremenim radovima varirala je od pojedinca do pojedinca, od nekoliko mjeseci do nekoliko godina s prekidima. Poneki su odlazili na tri mjeseca u tijekom trajanja turističke vize, kao što je zabilježeno u razgovoru s kazivačem iz Sekulića (r. 1932.). Na rad u Njemačku u rudnik blizu Göttingena odlazio je dva puta (1970. i 1972.) u trajanju po tri mjeseca (od veljače do svibnja) s turističkom vizom, a pri pronalasku posla pomogao mu je prijatelj. Dok je bio u Njemačkoj, njegova supruga živjela je u Lici s troje djece i svekrvom i brinula se o gospodarstvu. Kazivačeva supruga (r. 1936.) to razdoblje života opisala je riječima: *Po vražju ja i svekrva i naše, naše troje dice, tri cure su bile. ... Imali smo po četiri, pet krava, dva velika konja, jedno dvadeset pet, trideset ovaca. Snig, ledeno. U proliće moraš ić orat, moraš ... vozit. Moraš!* Tijekom izbjivanja muškarca žene su preuzimale većinu muških poslova. Za razliku od prve polovine 20. stoljeća, kada su uglavnom odlazili muškarci, šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća migrantice postaju i žene, i to najčešće djevojke, ili žene, ali kao pasivne migrantice na poziv supruga.⁶⁵

Unatoč tome što je većina *gastarbajterskih* migracije bila u organizaciji zavoda za zapošljavanje i one su također bile lančane i potpomognute članovima uže obitelji. Primjerice, od kazivača iz Lovinca (r. 1930.) najprije je otišao brat,

⁶¹ Primjerice, djed kazivača iz Ričica (kazivač je rođen 1943. godine) je radio u rudnicima, ali kazivač nije znao mjesto u kojem se rudnik nalazio, niti odrediti vrijeme kad je njegov djed radio u Njemačkoj.

⁶² *Bauštela*, od njemačkog: *der Bau* (-e/es, *Bauten*) – građevina, zgrada, izgradnja (usp. I. MEDIĆ *et al.*, 1993, 28); *bauen* (h.) – graditi, praviti (*Ibid.*); *stelen* (sich) (h.) – (po)staviti (se), namjestiti (se), metnuti (*Ibid.*, 179).

⁶³ I. ČIZMIĆ *et al.* 2005, 229-231.

⁶⁴ J. ČAPO ŽMEGAČ, 2005, 257.

⁶⁵ Ova praksa potvrđena je u više primjera. Nismo uspjele razgovarati sa ženom aktivnom migranticom.

nakon toga kazivač 1973. godine u Köln, a njegova supruga godinu dana kasnije. Oba supružnika su radni vijek provela u Njemačkoj. Njihove dvije kćeri tijekom školovanja bile su u Zagrebu kod kazivačicine sestre. Bračni par je dolazio u Lovinac ljeti na godišnji odmor te za Božić, a djeca su za školskih praznika dolazila njima u Köln.

Osim ekonomskih razloga pojedini kazivači odlazak u zapadnu Europu objašnjavali su tadašnjom "modom" takvih odlazaka. Mladi dečki odlazili su na privremene radove i ubrzo se vraćali lijepo odjeveni u novom automobilu što je bilo popularno kod lokalnih djevojaka.⁶⁶ Želja da i oni budu popularni potakla je nekolicinu emigranata s kojima smo razgovarale.

Osim, privremenih migracija, bilježe se primjeri kada su pojedinci čitav radni vijek proveli u inozemstvu. O životu u Austriji i Njemačkoj razgovarale smo kazivačem iz Lovinca (r. 1942.). U Austriju je otišao 1970. godine uz pomoć prijatelja koji je već bio ondje i poslao mu dokumente tzv. *garantno pismo*, kojim mu je bio osiguran posao. Ta, kako je kazivač objasnio, *garancija je označavala probni rok* i dobivanje boravišne dozvole u trajanju od jedne godine. Nakon tog razdoblja, kazivač je sam pronašao bolje plaćeni posao: *E mora sam odraditi, oni su meni dali stan tamo... samački hotel je bije. I tamo sam godinu dana odradio. Onda ti moreš, moga si ostat do sada, ali ja sam gleda di ću više zaraditi i bolje leđa prodati*. U početku je stanovao u samačkom hotelu u Schönbronn, a zatim u Kaltenbachu. U Kaltenbachu je upoznao buduću suprugu i u tom gradu su ostali živjeti nakon vjenčanja. Tijekom radnog vijeka, dok je kazivačev otac bio živ, dolazio je preko ljeta pomagati ocu u poljoprivrednim radovima. Tim prigodama ostajao je oko mjesec dana, ovisno o trajanju godišnjeg odmora: *A dolazija sam u ljetna doba radit ćači tu. Čaća je gore, ja sam u Smokriću rođen, odavde jedno tri, četiri kilometra* (sada stanuje u centru Lovinca op.a.)... *Onda sam dolazije pomagat ocu. Tako da ja nisam ima puno lufta za šetnje*. Ocu je u poslovima pomagao i kazivačev brat koji je odselio u Zagreb. Osim preko ljeta, kazivač je dolazio i za velike blagdane, Božić i Uskrs, te za crkveni god Sv. Antuna. O razlogu dolaska na ove datume naveo je: *Jer ja nekako nisam, ja sam volije te moje roditelje i nisam moga dozvolit da oni budu Božić imali bez nas, bez mene*. Prilikom posjeta iz Austrije je donosio prehrambene namirnice, poljoprivredne strojeve i odjeću. S ocem je komunicirao telefonom koji je postojao u zgradi pošte u Lovincu. Prema kazivačevim navodima, tijekom četrdeset godina koliko je radio u Njemačkoj, sto osamnaest puta je putovao iz Austrije i Njemačke u Liku. Tijekom Domovinskog rata jednom mjesečno je slao novac nećaku koji živi u Krapini.

⁶⁶ Zabilježeno u Sv. Roku.

O privremenim migracijama u Njemačku Jasna Čapo Žmegač zaključuje da se privremeni boravak ekonomskih migranata pretvorio u trajni, iako sami migranti nikad nisu prestali razmišljati o napuštanju Njemačke i povratku u svoju domovinu.⁶⁷ Povratak se ostvaruje kada se strukturni čimbenici (loša ekonomska situacija) podudaraju sa subjektivnim stavovima migranata (kada su migranti zadovoljni sa zarađenim sredstvima koja će im omogućiti sigurnu budućnost u domovini).⁶⁸ Ove zaključke potvrđuju i trajne privremenosti Lovinčana, koji su od prvobitnih privremenih migracija čitav radni vijek proveli u zemljama zapadne Europe, najviše Njemačkoj i Švicarskoj, a tek odlaskom u mirovinu vratili se u Lovinac.

4. 3. *Privremene migracije uzrokovane političkim razlozima*

Privremene migracije uzrokovane političkim razlozima vezane su za ratne godine, Drugi svjetski rat i Domovinski rat, te poratne godine. Tijekom ratova stanovništvo je moralo prisilno iseliti iz svojih domova. Velik dio Lovinčana i Svetoročana izbjegao je u Gospić, Zagreb i Slavoniju, najčešće kod rodbine.

Sudbine Lovinčana su različite i teško se mogu generalizirati. Primjer bijega krajem Drugog svjetskog rata vidljiv je u supruga kazivačice iz Lovinca (r. 1934.). Njezin tadašnji momak, prije nego što su se vjenčali, zbog političke je pripadnosti članova svoje obitelji te zbog loše obiteljske materijalne situacije u kojoj su se našli upravo zbog političkih stavova, kao jedini muški član obitelji otišao u Budrovce (okolica Đakova): *Jedini je muškarac bio u kući, trebalo je skrbiti o njima svima, jel.*⁶⁹ U Budrovcima je radio kao svinjar od 1943. godine do polovice 1944. godine kada je otišao u Zagreb na školovanje. Iz Budrovaca obitelji je slao paketiće: *I onda je tata skupljao, čuvao svinje i onda kad bi se pokosilo i pokupilo žito, onda je on sa strništa skupljao što je ostalo i u vrećice male i onda tako slao to kući.*

U velikom broju obitelji s čijim smo članovima razgovarale, bilježe se česte remigracije, isprepletene prisilnim i ekonomskim potisnim faktorima te odlascima na školovanje. Pritom je važno napomenuti da su članovi obitelji i danas raseljeni, no da se komunikacija i posjeti prakticiraju. Ovakvo stanje zrcali se u migrantskoj priči kazivačice iz Lovinca (r. 1934.). Krajem Drugog svjetskog rata, u dobi od osam godina, zbog neprilika koje je imala zato što je njezina obitelj podržavala ustašku vlast, kazivačica je otišla u Zagreb. Ondje je počela srednjoškolsko obrazovanje koje je završila u Gospiću. S obitelji je ponovno migrirala 1944.

⁶⁷ Usp. J. ČAPO ŽMEGAČ, 2005, 258.

⁶⁸ *Ibid.*, 265.

⁶⁹ Navodi njegova kćer, kazivačica je r. 1954. u Lovincu, od 1970. živi u Zagrebu.

godine u Ivankovo (kod Vinkovaca), a onda se nakon udaje sa suprugom i djecom 1970. godine odselila u Zagreb. Sa suprugom se 1982. godine vratila u Lovinac, a djeca su im ostala u Zagrebu. Kazivačicina kćer u vrijeme istraživanja stanovala je u Zagrebu s bratom i sestrom te njihovim obiteljima, no često posjećuju majku u Lovincu. Kćerka (r. 1954.), koja je bila u posjeti majci odluku o preseljenju u Zagreb 1970. godine objasnila je: *Nije to nama ni dan danas žao, al jednostavno se nije dalo izdržat. A moj tata nikad nije htio da mi budemo podijeljeni. Da su djeca ... u Zagrebu u školi ili bilo gdje drugdje, a da su oni ovdje. I onda je tata odlučio prodat sve, jer stvarno su ga maltretirali, i njega i mamu, i onda je odlučio da odemo.*

Analizirajući iskaze kazivača, saznaje se da odabir mjesta u kojem će stanovati ponajviše ovisi o mjestima gdje već žive članovi obitelji.⁷⁰ Česte remigracije uzrokovane su upravo obiteljskim odlukama i potaknute obiteljskom ispomoci, kao što potvrđuje migrantska priča kazivačice iz Vagana (r. 1932.). Naime, zbog obiteljskog prezimena koje je bilo percipirano kao *nepodobno i neprijateljsko* u razdoblju od 1943. do 1953. godine, kazivačica je boravila u Slavoniji u okolici Đakova kod očeve sestre. U prvo vrijeme oni su im ujedno pomogli prilikom snalaženja u novoj okolini i pronalaženju posla. U Slavoniju je otišla s roditeljima, a u Vaganu je ostala njezina udana sestra. Kazivačica je sestri iz Slavonije četiri puta mjesečno vlakom slala hranu. Paketi s hranom su smjeli težiti do pet kilograma. Kazivačica se u Vaganu vratila 1953. godine jer je njezin otac posljednje godine života htio provesti u Vaganu. Ujedno se brinula o sestri nakon što je sestra tih godina otišla raditi u Kanadu. O povratku u Liku kazivačica je kazala: *Tako sam ja putovala u moju Liku nakon devet godina da upoznam, da je vidim. Al mi se ni dopalo, al, kud roditelji, tamo sam morala i ja.*

Većina kazivača s kojima smo razgovarale, kao jedno od najtežih životnih iskustva navodili su bijeg preko Velebita tijekom Domovinskog rata.⁷¹ Nakon dugog prelaska Velebita pješice, s time da treba uzeti u obzir velik broj starih teško pokretnih ljudi, žena i djece, Lovinčani i Svetoročani privremeno su boravili kod rodbine, uglavnom djece (najčešće su navodili Zagreb) ili u organiziranim prihvatilištima (uglavnom u Opatiji – u Ičićima). Stariji bračni parovi uglavnom su cijelo vrijeme zajedno migrirali. Dakako, mlađi muškarci imali su vojnu obvezu. Pojedine obitelji vrijeme prognaništva nisu provele na jednom mjestu već su se selili kroz više gradova. Primjer jedna obitelj je selila:

⁷⁰ O obiteljskom životu vidi više u tekstu: *Normalno da će on pomoć: obiteljski život i međugeneracijska uzajamna pomoć u lovinačkom kraju*, autorica T. RUBIĆ – P. PETRAK objavljenom u ovom broju *Senjskog zbornika*.

⁷¹ Više o razdoblju Domovinskog rata vidi kod M. JAPUNČIĆ, 2000, 181-200.

Zagreb, Karlobag, Gračac, Banja Luka; druga obitelj: Gospić, Gračac, Zagreb. Kazivači su napominjali, *kako se tko snašao i imao kod koga biti*. Kućama su se vratili nakon oslobođenja Lovinca, 1995. godine.

4.4. Privremene unutarnje migracije zbog odlaska na školovanje

Tijekom prve polovine 20. stoljeća pojedina djeca boravila su kod rodbine ili obiteljskih prijatelja za školovanja. Tek pojedini primjeri zabilježeni su za potrebe osnovnoškolskog obrazovanja. Svoje vlastito iskustvo ispričala je kazivačica iz Ričica (r. 1947.). Kazivačica je 6., 7. i 8. razred osnovne škole pohađala u Slavanskom Brodu. Razlog tome je bio taj što je njezina rodna kuća bila udaljena od ceste cca 1km, a budući da su zime na ovom području tada bile jake, njezini roditelju su odlučili da bi za nju bilo bolje da ide u školu u Slavanskom Brodu. Ondje je kazivačica imala ujaka i ujnu kod kojih je stanovala. Tijekom školovanja s roditeljima je komunicirala pismima: ... *kad sam bila u Brodu u školi, onda sam mami mojoj pisala. Ne, često. Jer pismo ne može stići po misic dana*. Kući je dolazila za vrijeme zimskih i ljetnih školskih praznika.

Najčešća prva faza buduće trajne migracije bili su odlasci na srednjoškolsko obrazovanje, i to najviše u Zagreb. Ovakva praksa vidljiva je u priči kazivača iz Brnčeva (r. 1941.) kojoj je sin u dobi od trinaest godina otišao u Zagreb da *izučiti zanat*. Posao mu je pomogao pronaći stariji bratić koji je radio u Zagrebu. Kazivač je u Zagrebu upoznao svoju suprugu, ondje su se vjenčali, osnovali obitelj i proveli radni vijek.⁷² Isti kazivač navodi da je svake godine sa suprugom dolazio u Brnčevo na košnju: *Nikada nisu pokosili sijeno tu bez mene, moje žene i to*. Gotovo svi kazivači potvrdili su dolazak iseljenika tijekom lipnja kada je bila sjenokoša na području Lovinca i Sv. Roka. Godišnje odmori provodili su pomažući obitelji prilikom spremanja sijena za duge zimske periode. Zbog velike količine potrebnog sijena košnje su trajale i do mjesec dana, ovisno o vremenskim prilikama.

Pojedinci nisu imali prilike otići u veći grad na redovno školovanje, već su kao odrasli odlazili u veće gradove u potrazi za boljim životom, te se nastavili školovati skoro cijeli život. Želju za školovanjem isticala je kazivačica (r. 1940.) u Vaganu koja je sa sedamnaest godina (dakle 1957.) otišla u Karlovac i ondje ostala do 1965. godine. *Onda sam u Karlovcu završila osmoljetku u večernjoj školi. Radila sam u tvornici, strašno težak život*. Kazivačica je ondje imala sestru, ali nije bila kod nje smještena. Razlog odabira Karlovca objasnila je činjenicom da je on bio industrijski grad te se nadala da

⁷² Nakon odlaska u mirovinu, obitelj se vratila u Liku tijekom 2007./2008. godine.

će ondje lakše dobiti posao i zaposliti se, te da će se moći nastaviti školovati. Kazivačica je živjela u Francuskoj, zatim Švicarskoj i Kanadi, te kao izvanredni student studirala engleski i francuski jezik.

4.5. Privremene unutarnje migracije iz ekonomskih razloga

Nakon završetka Drugog svjetskog rata povećavaju se migracije selo – grad. Mladi Lovinčani i Svetoročani zbog nemogućnosti dobivanja posla u rodnom mjestu odlazili su u velike gradove, najčešće Zagreb. Ove migracije bile su u kontekstu deruralizacije i deagrarizacije tada širih jugoslavenskih gospodarskih politika. Kao točka preokreta uzima se reforma 1965. godine. Naime, u tom razdoblju "ekstenzivni" razvoj biva zamijenjen strategijom "intenzivnog" razvoja. Ekstenzivni razvoj obilježava razdoblje industrijalizacije nakon rata po sovjetskom uzoru. Osnovna značajka takvog modela se zasniva na masovnom transferu radne snage iz sela u grad, tj. iz poljoprivrede u industriju.⁷³ Mjera gospodarske politike prema selu i poljoprivredi djelovala je destimulirajuće na razvoj poljoprivrede i ostanak na selu. Socijalna nesigurnost kao i podređeni položaj seljaka, prometna izoliranost, nedostatak agrarne infrastrukture, kulturnih sadržaja, te slabi razvoj društvenih djelatnosti – temeljni su potisni činitelji deagrarizacije i deruralizacije.⁷⁴ O razlozima doseljavanja u Zagreb pisali su Stiperski i Kamenov, u članku pod nazivom *Razlozi doseljavanja u Zagreb* (1996.), u kojem iznose rezultate ankete provedene tijekom 1994. godine. Kao privlačni faktor migracije u Zagreb, ispitanici su naveli u najvećem postotku (68%) mogućnost zapošljavanja, a zatim školovanja (57%).⁷⁵ Ove razloge navodili su i naši kazivači. U početku su ove migracije zamišljene kao privremene, no kroz razgovor s kazivačima i njih bismo mogli okarakterizirati trajnom privremenošću budući da su imigranti čitav radni vijek proveli u Zagrebu. Tijekom tog razdoblja obnavljali su obiteljske kuće ili gradili nove s namjerom da se vrate u rodno mjesto. Ove želje uglavnom su se ostvarile tek nakon stjecanja mirovine.

Razgovarale smo s dva bračna para i jednom kazivačicom koji su privremeno migrirali u Zagreb. Kazivač iz Ričica (r. 1941.) otišao je u Zagreb 1965. godine, a njegova supruga (r. 1947.) godinu dana kasnije. Kazivačica se prisjetila: *Goli i bos, gladni i žedni otišli trbuhom za kruhom u Zagreb. Tko je imao koga, taj bi neko radno mjesto mu je našao, snalazio se, tako je to ovdje bilo. ... Nisam imala kud druguda. Nekako u Zagrebu ima najviše, najviše otvorena*

⁷³ I. ŽIVKOVIĆ *et.al.*, 1995, 14.

⁷⁴ Više vidi u: V. PULJIZ V, Ruralno –sociološka istraživanja i glavni trendovi promjena u našem selu, *Sociologija sela*, 95-97, 1987; V. PULJIZ, *Eksodus poljoprivrednika*, Biblioteka sociologija sela, IDIS, Zagreb, 1977, 173-177.

⁷⁵ Usp. 1996: 151.

vrata za zapošljenje. E zato, zato. Kud si mogo otić? U Bjelovar. Nemaš pojma tamo, nego Zagreb je nama Ličanima. Pa po' (pola op.a.) Zagreba su Ličani. ... Najprije Ličani i svi ti koji su prognani to je sve došlo u Zagreb. Bračni par se vratio u Liku nakon odlaska u mirovinu (1996. godine). U Zagrebu su im se rodila dva sina koja su ondje osnovali obitelji i ostali živjeti.

Preseljenje u Zagreb, također nije bilo jednostavno. Kazivači su navodili faze selidbe, odnosno oblik preseljenja koji bismo mogli nazvati polu remigracijom, preciznije migracijom u dva smjera, s time da je jedan član obitelji bio na privremenoj lokaciji/migraciji, a dio na trajnoj. Ovakvo iskustvo proživjela je kazivačica iz Ričica (r. 1937.), koja je 1968. godine odselila s djecom u Zagreb,⁷⁶ dok je njezin suprug radio u Austriji. *Skoro sam ja, odnosno mi, ja i supruga bili zadnji koji smo recimo u ono vrijeme, mlađi napuštali ovaj kraj, kazao je njen suprug. Ovo je ujedno i primjer lančane migracije i obiteljske međupomoći. Naime, dolaskom u Zagreb kazivačica je s djecom stanovala kod sestre sve dok se njezin suprug 1970. godine nije vratio iz Austrije, odnosno zaradio dovoljno novca da kupe vlastitu kuću u Dugom Selu. Dok je stanovala kod sestre s djecom, odnosno do dobivanja formalnog posla u poduzeću, kazivačica je pomagala susjedima prilikom poljodjelskih poslova poput okopavanja krumpira, sadnje cvijeća, okopavanje i berbe kukuruza i sl. Kazivačica je isticala da i nakon što je dobila posao u tvornici, svaki trenutak posvećivala je brizi za djecu: ... moje žene idu na gablec... a ja odjurim kući da vidim kako su mi djeca. Ja dođem tako, pogledam ih, poljubim... sve je dobro bilo, nikad nije, neka šteta il nešto da su napravili. Ja onda dođem na posa ... pojedem, stojeć uz mašinu i nastavim dalje. Svakako je bilo. Teško je bilo, najviše. Al sve je to, išlo je to. Mislím ono, mi nismo bili ono neki, bili smo ipak složni. Dica su ta odgajana kako treba ....* I ova obitelj je radni vijek provela u Dugom Selu, a nakon stjecanja mirovine 1996. godine vratila se u Liku. U Dugom Selu su ostali kazivačicina kći i sin s obiteljima.

5. Trajne migracije

Tijekom 20. stoljeća velik dio privremenih migracija pretvorio se u višegodišnje migracije, odnosno trajnu privremenost, a velik broj Lovinčana nikada se nije vratio u rodni kraj. Trajne migracije s lovinačkog područja možemo promatrati prema mjestu odredišta, pa imamo unutarnje i vanjske. Unutarnje su vezane za: Rijeku, Gospić, Perušić, Osijek, Vukovar, Dugo Selo, Krapinu, Jastrebarsko, Zagreb, Karlovac, Stubičke Toplice i Slavoniju (kazivači često nisu

⁷⁶ Većina kazivača navodi grad Zagreb u kojem su radili, no kuće su kupovali u tada prigradskim naseljima Zagreba, kao što se Dugo Selo i Sesvete.

znali naziv mjesta). Vanjske su bile u: Njemačku, Sloveniju, Kanadu, Srbiju, Francusku, Norvešku, Argentinu, Venezuelu, Australiju, Novi Zeland i Ameriku.

Dok su u prvoj polovini 20. stoljeća privremene emigracije bile isključivo iz ekonomskih razloga, te su se postupno pretvarale u trajna preseljenja, a masovni valovi iseljavanja, koji su od početka imali trajni karakter, počinju iza Dugog svjetskog rata.

Od 1943. godine, nakon dolaska partizana u Lovinac, odnosno, kako Lovinčani kažu, *pada Lovinca*, te u kratkom periodu nakon rata bilježi se velik broj političkih emigranata, pripadnika ustaške vojske i njihovih obitelji, ili samo ljudi koji su bili u takvu okruženju i koji kao takvi nisu bili sigurni za svoje živote pa su odlazili, odnosno, kako kazivači kažu, *bižali iz Lovinca pred OZNOM*⁷⁷. Tijekom Drugog svjetskog rata pojedina sela lovinačkog kraja kompletno su spaljena i raseljena, iz političkih razloga. Primjerice, tijekom 1941. godine selo Gudurac je spaljeno i iseljeno u potpunosti.⁷⁸

Zabilježen je primjer kada je samo jedan član obitelji otišao, ili samo muškarci, dok su žene, djeca i njihovi roditelji ostajali u Lovincu. Otac kazivačice⁷⁹ je 1945. godine otišao odnosno, kako je ona kazala, prebjegao, s bratom i sinom u Ameriku. Kazivačica je s majkom, braćom i sestrom ostala u Hrvatskoj. Nakon rata ona je s majkom, braćom i sestrom najprije bila u Zagrebu, a zatim su se morali vratiti u Lovinac, pješice preko Senja, Karlobaga, Jesenica i Velebita. U Lovincu je bio kazivačicin djed koji im je pomagao kad su se vratili. Obitelj je prije rata bila među bogatijim Lovinčanima, no u novonastaloj situaciji kazivačica i njezina sestra promijenile su način života i počele obavljati fizičke poslove da bi pomogle majci. *Kad smo došli tu, onda je reko* (op.a. kazivačicin djed) *ovako je uzeo, a bio je visok dva metera: Evo vam, to vam je što imamo u kući. Kukuruznog onog brašna, koliko može stat u mušku šaku. ... Jel. E onda je mama rekla: Mi se pokorit ne smijemo. ... I to su bile strašne obaveze. Poslije ono '45. ... sve do o, '51., '52.- a kad se ono Tito sa Staljinom se posvađao, to je bila opća glad, glad, blokada, od nikuda nisi dobivao ništa. Kad je moja mama rekla: Djeco moramo se naučit radit. I onda smo mi svako jutro, ja i sestra tu u*

⁷⁷ OZNA je skraćenica za Odjeljenje za zaštitu naroda. Zloglasna komunistička tajna policija ("sigurnosno-obavještajna služba") Jugoslavije. Više vidi u: Davor Kovačić, Djelovanje obavještajne službe Nezavisne Države Hrvatske i Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-A) krajem Drugog svjetskog rata, *1945- razdjelnica hrvatske povijesti: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest 2005. godine* (ur. N. Kisić Kolanović, M. Jerebi K. Spehnik), Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2006, 383-398.

⁷⁸ Teta kazivačice iz Ričica (r. 1947) stanovala je u Gudurcu do 1941. godine, a onda je odselila u Osijek, gdje i danas stanuje njezina obitelj. Za ostale stanovnike ne zna se sudbina, jer nije istraživano.

⁷⁹ Kazivačica iz Lovinca, r. 1934.

ovo brdo što se vidi, i još nas nekoliko familija, ujutro rano u 3 sata digni se, nareži drva i na ramena preko, napravi ko Dalmatinke, znaš ono. I nosi. Godine 1955. kazivačicina majka, braća i sestra pridružili ocu i obitelji u emigraciji, dok je kazivačica sa suprugom i djecom ostala u Hrvatskoj.

Većina kazivača govorila je da njihovim obiteljima, očevima i majkama životi nisu bili ugroženi, no da su zbog stavova jugoslavenske političke elite prema ovom području, ne ulaganja u infrastrukturu i tvornice na ovom području bili prisiljeni iseliti. Stoga je nakon rata i pedesetih godina 20. stoljeća velik broj migracija s istraživanog prostora bio ilegalan, uglavnom prebjeci preko Italije. Ondje su tražili azil i nakon nekog vremena najčešće odlazili u Australiju ili Novi Zeland. Pojedinci su se privremeno sklonili u veće hrvatske gradove kod rodbine, a nakon što im se ukazala prilika odlazili su u druge zemlje.⁸⁰

Od šezdesetih godina 20. stoljeća, povećava se odlazak u zemlje zapadne Europe. Nakon kraćih sezonskih i privremenih migracija, koje su za Lovinčane najčešće bile u Njemačku, Austriju, Švicarsku i Francusku, njihovi odlasci postaju sve dulji i dovode do trajne privremenosti, a za neke i trajnih migracija. Ove vanjske migracije također su bile u kontekstu tada aktualnih migracija hrvatskog stanovništva. U okviru "gastarbajterskog" modela međunarodnih migracija hrvatski su građani bili znatno zastupljeni, pogotovo u ondašnjoj SR Njemačkoj. *Savezna Republika Njemačka i Austrija privukle su oko pola milijuna jugoslavenskih radnika koje je slijedio nepoznat broj članova obitelji.*⁸¹

Pojedini emigranti odlazak u zemlje zapadne Europe pedesetih godina iskoristili su za dobivanje vize za zemlje u koje su se htjeli trajno preseliti.⁸² Sestra kazivačice iz Vagana (r. 1932.) je 1953. godine migrirala u Austriju, ondje je čekala dvije godine i nekoliko mjeseci dok nije dobila odobrenje za odlazak u Kanadu. Dok je bila u Austriji, novčano joj je pomagao stric iz Kanade. Dolazak u Kanadu olakšali su joj stric i djeverovi koji su joj pomagali prilikom snalaženja u novoj sredini. Da bi došla do Kanade, kao željenog odredišta, kazivačica rođena u Vaganu (r. 1940.), iz Karlovca je godine 1965. otišla u Švicarsku, iz Švicarske

⁸⁰ Primjer je brat kazivačice s područja Ričica koji je najprije bio u Zagrebu, a zatim je prema kazivanju ilegalno pobjegao u Kanadu 1968. godine.

⁸¹ H. FASSMANN – R. MÜNZ, 1995, 69.

⁸² Sličan primjer zabilježen je kod kazivačice iz Ričica (r. 1937), čiji je djever 1969. godine emigrirao u Austriju, ondje se zadržao kratko vrijeme, a zatim je remigrirao u Australiju. Zapravo, kazivačicin je suprug bio u Austriji i namjeravao migrirati u Australiju, a tada mu se pridružio brat. Kazivačicin suprug koji je imao sve pripremljene dokumente za sebe za Australiju, dao ih je mlađem bratu koji je bio neoženjen te mu je bilo jednostavnije otići: *I nije to baš bila dobra zarada, slabo je to ... tolko da je. Eto sad da sam bila i ja ono, al nije mi se ono dalo, reko otić s djecom u tuđi svijet. A da smo bili obadvoje, možda bi bilo bolje. Ma dobro je, fala Bogu nek su meni djeca živa i zdrava i imaju svak svoju kuću i rade i djeca su ovo i unučad, školuju se...*

u Francusku, te iz Francuske u Kanadu (Toronto) kamo je stigla 1967. godine. Na pitanje zašto je odlučila otići iz Hrvatske odgovorila je: ... *radnički život je bio vrlo težak. Nije bilo nikakvog izgleda da ću ja dobiti nekakvu stipendiju, da ću ja moći nastaviti školovanje, da ću ja dobiti nekakav stan, da ću moći pristojno odgajati dijete. To je mene potjeralo. Inače mene nije nitko proganjao.* Dok je boravila u Švicarskoj i Francuskoj, studirala je. U Švicarsku je otišla jer je iz nje namjeravala u Kanadu buduću da je i njezin suprug emigrirao u Kanadu. Međutim, u Švicarskoj nije dobila dozvolu za ulazak u Kanadu i zato je otišla u Francusku. Nakon godinu dana boravka u Francuskoj dobila je dozvolu za preseljenje u Kanadu. Godine 1972. kazivačica se namjeravala vratiti u Hrvatsku, no kako je njezin suprug ilegalno emigrirao u Kanadu, nisu se mogli vratiti. Buduću da je u Vaganu imala staru majku, pozvala ju je k sebi u Kanadu 1968. godine. Majka je s njom stanovala do smrti 1995. godine. Kazivačica je istakla da je ovako svima bilo bolje, ona se brinula za majku, a njezina majka je čuvala unuke: ... *onda su meni rekli (braća i sestre op.a.) ti si najmlađa, tebe poslala u školu 4 godine, jel, ovaj ti se nekako i dužna voditi brigu. To je bilo tako uzajamno, ja sam pomagala njoj, ona meni.*

6. Materijalna pomoć iseljenika

Budući da je velik broj migracija bio uzrokovan lošom materijalnom situacijom, poneki iseljenici materijalno su pomagali članovima obitelji koji su ostali živjeti u Lovincu. Slanje poklona za blagdane i rođendane zabilježeno je u ponekih kazivača, uglavnom između djece i roditelja, braće i sestara te u prvoj generaciji migranata. Ovakvi znakovi pažnje gube se s daljnjim srodstvom i prema idućim generacijama migranata. Materijalna pomoć bila je posebno dobrodošla tijekom ratnih godina i godinama nakon ratova. Iseljenici su pomagali članovima obitelji slanjem novca, odjeće i prehrambenih namirnica tijekom Drugog svjetskog rata, Domovinskog rata te nakon povratka u Lovinac i Sveti Rok nakon Domovinskog rata.⁸³ Braća, sestre, stričevi, ujaci, odnosno članovi proširenih obitelji iz izvan europskih zemalja do šezdesetih godina 20. stoljeća osim novaca slali su odjeću⁸⁴ i hranu, posebice brašno.⁸⁵ Tako se jedna Lovinčanka⁸⁶ prisjeća paketa od nećaka Vlatka: *Poslije rata 1948. ili 1949. stigao nam je paket iz*

⁸³ Od dvanaest kazivača ispitanih o ovoj temi, njih osmero je potvrdilo da su primali materijalne predmete i novac od svojih obitelji koje su živjele u inozemstvu.

⁸⁴ Slanje odjeće zabilježeno je u: Ričicama iz Australije, u Piplici iz Njemačke, u Sv. Roku i Ričicama iz Amerike.

⁸⁵ Slanje hrane zabilježeno je u Ričicama i Sv. Roku.

⁸⁶ Kazivačica je rođena u Lovincu 1933, a sada živi u Osijeku. Kazivačicina obitelj je u to vrijeme stanovala u Zagrebu.

Austrije iz Salzburga... u paketu je bila njegova fotografija, uskrсни prigodni pokloni, sjećam se finog sapuna. Iseljenici su slali pojedine prehrambene artikle tijekom njihove nestašice u socijalističkoj Jugoslaviji. Primjerice, osamdesetih godina kazivačici iz Ričica (r. 1947.) stric iz Australije slao je kavu. Stric je slao i pakete za blagdane, te jednom godišnje za rođendane.

Obiteljska međupomoć različita je od obitelji do obitelji, no uočava se da se prenosi od generacije na generaciju, odnosno da je uzajamna. Samo u jedne kazivačice zabilježeno je slanje i primanje paketa, te novaca.⁸⁷ Kazivačica je iz Đakova tijekom Drugog svjetskog rata sestri u Lovinac slala nekoliko puta godišnje paketiće hrane. Njezina sestra kasnije je odselila u Kanadu, odakle joj je stalno slala novac s kojim je kazivačicina obitelj uspjela obnoviti kuću koja je bila uništena u Domovinskom ratu: *Samo što ja nisam nikad tražila novaca (...) Tako da mi je uvijek, nekad 20 dolara, nekad 10 dolara. Onda ja to šparam pa onda smo poslije kuću pravili pa šternu, bunar, pa zemlju kupili.* Razgovarale smo s emigranticom koja je iz Kanade došla u posjet rodnom Vaganu. O slanju novca i materijalnoj pomoći obitelji kazala je: *Novce sam im uvijek slala, da. Uvijek su koliko god ja nisam imala, nikada jako puno, al zapravo mi nije nikada jako puno ni trebalo.*

O slanju poklona prilikom većih životnih običaja, poput krštenja i vjenčanja te dolasku iseljenika na obiteljske proslave dobiveni su negativni podatci: *Rijetko, baš rijetko, rijetko dolaze i rijetko šalju poklon.*⁸⁸ Kazivači su napominjali da nikada ništa nisu tražili jer im ne treba, ali da jesu i ako bi im trebalo da bi im članovi obitelji pomogli: *Da nam treba pomoć, pomogla bi. Kažem, zasad nam ne treba.*⁸⁹ Slanje novca tijekom Domovinskog rata i nakon njega zabilježeno je u lokalitetima: Sv. Rok, Lovinac, Piplice, Sekulići.

Osim obiteljske pomoći, pojedini kazivači kazali su da se među raseljenim Lovinčanima od sedamdesetih do devedesetih godina često prikupljala novčana pomoć za izgradnju pojedinih objekata u Lovincu, primjerice, za izgradnju zgrade Doma zdravlja, vodovoda, asfaltiranja cesta i sl. Pojedini povratnici iz zapadne Europe kazali su da su novčano pomagali Hrvatsku državu tijekom Domovinskog rata. Hrana, odjeća, lijekovi i novac ciljano su skupljani u crkvama i u hrvatskim domovima. Pojedinci su isticali da su oni i pojedine hrvatske obitelji kroz pet godina dali i do nekoliko desetina tisuća eura. No, danas su zbog toga razočarani iz više razloga. Prvo zato što se nakon završetka rata nisu imali gdje vratiti u Lovinac i Sv. Rok, makar su tu godinama ulagali i gradili nove kuće. Kuće su im

⁸⁷ Kazivačica iz Vagana, r. 1932.

⁸⁸ Kazivačica iz Lovinca, r. 1929.

⁸⁹ Kazao je kazivač iz Piplica, r. 1919, za kćer.

tijekom Domovinskog rata bile srušene, a kako u njima nije bilo stalnih stanovnika nisu kasnije imali pravo na državnu obnovu te su sami morali graditi nove. Drugo još veće razočarenje bilo je saznanje da njihov novac nije trošen svrsishodno.

7. *Kontakti*

Do uvođenja telefonskih linija devedesetih godina,⁹⁰ kontakti s obitelji odvijali su se pismima. Ovisno o udaljenosti, do sredine 20. stoljeća pisma su putovala i po mjesec dana, stoga su bila rijetka. Kazivači su napominjali da su transkontinentalni migranti većinom bili nepismeni: *Ja ne znam je iko tad bio da je imo osnovnu školu. I onda kad odu tamo onda su se oni siromaci mučili. Mučili se puno koga će nać od svojih ljudi da piše kući pa da i njemu napiše pismo kući. Onda su pisali, al njemu bilo teško pa napiši, u po godine ako dođe jedno pismo, dobro, ako ne čekaj Božić. Za Božić su se nekako nastojali javit.*⁹¹ Osim osobnih tema u pismima su se pisalo o svim iseljenicima iz ovoga kraja: *Onda kad dođe pismo iz Amerike u Sv. Rok, onda se ovde iz Lovinca skupe po dvi – tri žene i odu tamo vidit jel piše u otomu pismo jesu li njihovi ljudi (supruzi op.a.) živi il nisu kroz smijeh je kazao isti kazivač. Transkontinentalni emigranti su pismima tražili i nevjestu. Lovinčanka (r. 1933), koja sada stanuje u Osijeku prisjetila se: *Moj je djeda otpremio curu u Ameriku našem momku, koja je služila u njegovoj kući. Naime, kada su se naši momci odlučili na ženidbu tada su se obraćali poznatim gazdama iz svog zavičaja s molbom da im preporuče cure vrijedne i upućene u obavljanje kućanskih poslova. Spomenuta cura se zvala Milka, i ostala je, odnosno brak je uspio.**

Najčešće teme o kojima se pisalo bile su: novosti u obiteljima, o djeci, o unucima. Kazivačica iz Piplica navela je da su ona i sestra (koja živi u Njemačkoj) pismima izmjenjivale fotografije djece. Slanje čestitki za blagdane, posebice Božić i Novu godinu bili su vrlo rašireni do uporabe telefona. Uvođenjem telefona komunikacija je postala jednostavnija, no učestalost kontakata varira.⁹²

Također se bilježi nestajanje kontakata. Kao uzrok tomu kazivači su naveli izumiranje starijih članova obitelji koji su emigrirali, a koje su oni poznavali. Članove druge generacije migranata najčešće osobno ne poznaju, a sljedeće

⁹⁰ Telefoni su uvedeni između 1996. i 2000. godine ovisno kako u koje selo.

⁹¹ Kazivač iz Lovinca, r. 1930.

⁹² Svaki dan se s unucima i djecom iz Zagreba čuje kazivačica iz Ričica (r. 1937), što je i jedni primjer svakodnevne komunikacije koji smo zabilježile. Svaki drugi dan sa sinovima iz Karlovca čuje se kazivačica iz Sv. Roka (r. 1935). Dva puta mjesečno s kćeri iz Norveške čuju se kazivači iz Piplica (r. 1929). Jednom godišnje sa svojom sestričnom u Australiji čuje se kazivačica iz Ričica (r. 1947). Većina kazivača potvrdila je kontakte s vremena na vrijeme, no nisu mogli precizirati učestalost.

generacije ne govore hrvatski jezik. Katkada se izgubila i komunikacija između roditelja i djece, primjerice, jedne kazivačice čiji je otac emigrirao u Argentinu i više se nije javio. U političkih emigranata, zbog bojazni o presretanju pisama komunikacija je prekinuta na nekoliko godina. Nakon nekog vremena komunikacija je opet započeta slanjem razglednica, ali s izmišljenim podacima o pošiljatelju, a kasnije i pisama. Samo u jednom primjeru zabilježena je kombinacija telefonske i internetske komunikacije dva puta tjedno u iseljenika u Americi.⁹³

7. 1. Posjeti

Posjeti između imigranata i obitelji mogu se podijeliti na dva tipa: prvu skupinu čine posjeti iseljenika lovinačkom kraju, a drugi tip čine posjeti stanovništva s lovinačkog područja imigrantima. Posjeti iseljenika rodnom kraju su brojniji. Posjeti se razlikuju prema duljini trajanja.

7. 1. 1. Posjeti iseljenika lovinačkom kraju

Posjeti lovinačkom kraju, prema kazivanjima, vezani su za godišnji odmor tijekom ljetnih mjeseci i blagdana. Većina iseljenika nastoji prisustvovati obilježavanju crkvenih godova: u Sv. Roku crkveni god je 16. kolovoza na sv. Roka- *Rokova*, u Ričicama 22. srpnja na sv. Mariju Magdalenu- *Mandelina*,⁹⁴ a u Lovincu 29. rujna na sv. Mihovila – *Mijolja*. Na navedene spomendane svetaca zaštitnika okupljaju se članovi raseljenih obitelji i ove dane provode zajedno. Na samu proslavu, obično svetu misu u lokalnoj crkvi ili kapelici, dolaze ljudi iz susjednih zaselaka te obližnjih gradova. Na obilježavanje spomendana lokalnog sveca dolaze djeca s unucima iz Zagreba, Karlobaga, Rijeke, Pakoštana, Gračaca, Gospića, ali i iz drugih hrvatskih regija, ponajviše iz Slavonije. Ako proslava spomendana pada na vikend, a posebice ako je ljeti tijekom godišnjih odmora, nerijetko dolaze iseljenici iz europskih zemalja, ali i prekooceanskih. Iseljenici, posebice čiji roditelji žive u Lovincu i Sv. Roku, dolaze u posjet i tijekom velikih godišnjih običaja poput Uskrsa i Božića. Osim navedenoga, važan datum za posjet je i dan Svih svetih (1. studenoga) kada se nastoje običi grobovi. Svi ovi posjeti važni su za obitelji, ali i koheziju lokalne zajednice.

Posjeti iseljenika ovise o mjestu u koje su iselili i imaju li užu ili daljnju rodbinu na lovinačkom području. Iseljenici iz drugih hrvatskih gradova ponekad dolaze svake godine.⁹⁵ Tijekom ljeta posjeti iseljene rodbine traju nekoliko

⁹³ Kazivačica iz Lovinca, r. 1934.

⁹⁴ Pojedini kazivači kazali su *Mandalina*, primjerice iz Ričica.

⁹⁵ Teta kazivačice iz Ričica (r. 1947), koja stanuje u Osijeku.

tjedana. Većina starijih iseljenika barem jednom u životu posjete rodni kraj i često sa sobom vode djecu i unuke.⁹⁶ Pojedini iseljenici iz zemalja zapadne Europe dolaze dok im zdravstvene okolnosti to dopuštaju, kao što je zabilježeno u Piplicama. Naime kazivačicina sestra iz Njemačke je posjećivala Liku nekoliko puta, dok nije bila u starijoj životnoj dobi. Tijekom ljeta, na putu prema Jadranskom moru emigranti i članovi njihovih obitelji se znaju u Lici zaustaviti usputno, na nekoliko sati. *Ovaj, ide doli na more i onda navrate ovde i malo budu i tako. ... Već je njima teško vozit.*⁹⁷

Pojedinci, koji planiraju povratak u Hrvatsku, odnosno Lovinac, svake godine dolaze u posjet i iz Amerike, kao što su članovi obitelji iz Lovinca koji žive u Venezueli (Sl. 2). Hrvatsku posjećuju svake godine od travnja do rujna, a ovdje su napravili i kuću. Budući da je obitelj velika ne dolaze svi članovi svake godine, nego kako je tko u mogućnosti i sa sobom dovode prijatelje. Kazivačicine sestre dolazi svake godine.

Sl. 2. Članovi obitelj Sekulić i Klepić iz Venezuele i Hrvatske tijekom ljetnih praznika u Lovincu 2009. Vlasništvo Marije Klepić, *Seke Čokine*, Lovinac.

⁹⁶ Tijekom života, sestra jedne kazivačice dva puta je posjetila rodnu kuću u Vaganu, u trajanju po šest tjedana. Brat kazivačice iz Lovinca (r. 1932), došao je iz Australije sa svojom obitelji 1997, a ovo ljeto, 2010. godine, Lovinac planira posjetiti njegova kći s obitelji. Brat kazivača iz Sekulića (r. 1932), migrirao je u Kanadu 1957, a prvi put je posjetio Liku 2009. Brat kazivača iz Ričica (r. 1931) migrirao je u Australiju 1969. i do svoje smrti 1999. Liku je posjetio dva puta sa svojom obitelji. Nakon njegove smrti njegova supruga je jedanput bila u Lici.

⁹⁷ Kazivačica iz Ričica, r. 1943.

U kazivanju kazivačice iz Ričica (r. 1947.) zabilježeno je dolaženje unuka preko ljetnih i zimskih školskih praznika, ali i tijekom vikenda kada su unuci u mogućnosti doći. *Oni dolaze tu često, telefon je tu, mi se svaki dan čujemo. Sad će mi za Uskrs, svi će mi doći i veliki i mali, a ovaj onda unuk taj jedan već u 16-oj godini, on je srednjoškolac. On će doći još ranije; on obožava Liku, obožava. Svaki dan on zove: Bako 'ko je bio kod tebe?, Bako šta ste danas radili?, Što si kuhala?, ma sve, sve, sve. On je u toku. Taj najstariji unuk strašno je vezan za Liku i za nas. ... Sad će biti tjedan dana na uskrsnim praznicima... Onda opet vikendom dođu. A onda ljetno ferije i zimsko ferije, to obavezno.* Pojedini kazivači navodili su povećavanje broja posjeta nakon situiranja iseljenika i nakon odlaska u mirovinu. Kazivačica s područja Vagana (r. 1940.), koja je trajno migrirala u Kanadu 1967. godine o posjetima Lici kazala je: *A u početku rijetko, mislim prvih 12 godina nisam dolazila. Onda sam poslije možda svake 3-4, možda 5 godina, kako kad. Onda sam došla kad se Lovinac oslobodio '95-e, ja sam došla odma '96-e ... poslije sam došla '98-e, ... onda sam otišla u mirovinu i dolazila svake godine.* Komparirajući terenske podatke saznaje se da se kontakti najviše gube kod trajnih transkontinentalnih migracija.⁹⁸ Na obiteljske proslave, poput svadbe, iseljenici rijetko dolaze u Liku, a isto tako i članovi obitelji iz Like rijetko odlaze iseljenicima (kao razloge kazivači su naveli nedostatak materijalnih sredstava).

Od kazivačice iz Vagana (r. 1932.) mamina sestra je između dva svjetska rata migrirala u Kanadu. Njezina unuka, poznata kanadska političarka, treća generacija migranata iz Kanade bila je 2008. godine drugi put u posjetu Lovincu.⁹⁹ Prilikom posjeta koji je trajao nekoliko dana bila je smještena kod liječnika u Lovincu jer on govori engleski jezik. Ovo ujedno potvrđuje da treća generacija migranata više ne zna hrvatski jezik. U posjet su došli suprug, koji je također rodom iz Lovinca iz Smokrića, dvije kćeri i jedan zet. Tom prigodom posjetili su Jadransku obalu i grad Zadar.

7.1.2. Posjeti Lovinčana i Svetoročana članovima obitelji u iseljeništvu

Posjeti Lovinčana i Svetoročana članovima obitelji u iseljeništvu rijetki su najčešće zbog financijske situacije koja im to nije omogućavala. Zabilježeno je tek nekoliko posjeta u prekooceanske posjete. Kazivačica iz Vagana (r. 1932.) jednom je posjetila sestru u Kanadi 1983. godine, kao i njezina ostala braća i sestre: *A svak je dolazio po jednom. Mislim, sestre* (op. a. obje sestre su živjele u Hrvatskoj) *i brat* (op. a. živio je u Sloveniji). *Po jednom se bili svaki od njih. Pa ostali su između tri i šest tjedana. Zavisu kako tko. Brat je još bio u radnom odnosu, a sestre*

⁹⁸ Zabilježeno za odlazak u: Argentinu, SAD, Venezuelu, Kanadu (u dva slučaja).

⁹⁹ Kazivačica se ne sjeća kada je prvi put bila u Hrvatskoj.

nisu bile u radnom odnosu kad su dolazile.¹⁰⁰ Također smo saznale da je jedna Lovinčanka iz Piplica (r. 1929.) dva puta posjetila sestru u Njemačkoj. Sve posjete u troškovima puta participirali su iseljenici, ili ga u cijelosti snosili.

Kontakti s obitelji raseljenoj po Hrvatskoj češći su, a kazivači su naveli da su zbog bolje prometne povezanosti, te posjedovanja osobnih automobila od sedamdesetih i osamdesetih olakšani. Tako se bilježe odlasci na vjenčanja i sahrane u druge hrvatske gradove. Primjerice, jedan kazivač iz Sekulića (r. 1932.) je dva puta odlazio nećacima na svadbeni pir u Stubičke Toplice. Njegova supruga je ostala u Lici, a kao razlog navela je zdravstvene probleme: *A joj, a boli mene noga ... Pa ja šepam do crne zemlje. Pa što ću ić tamo da gledaju za mnom kako idem? Sram me ić tamo već. A i onda ne mogu Stipu (kazivačicin sin, op.a.) ostavit samog kod kuće. Ima toga puno, treba mu pomoć.*

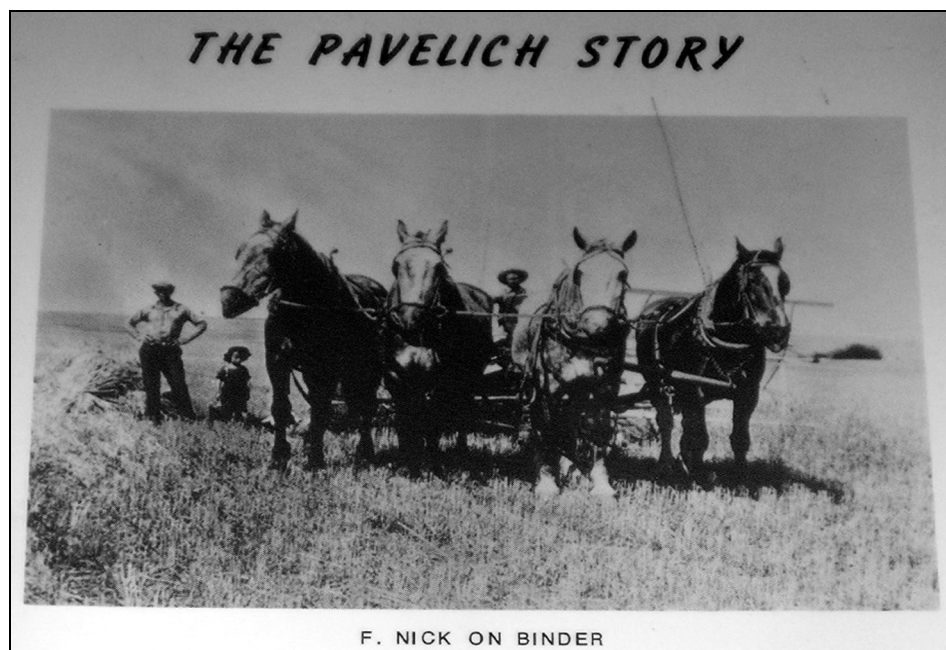
7.2. Druženja iseljenika u iseljeništvu

Kao što je već navedeno u ranijem dijelu ovoga rada, većima prvih iseljenika pozivala je rodbinu i prijatelje, što je rezultiralo da nakon ovih oblika lančanih migracija nastanu čitave zajednice Lovinčana na jednom području. Zanimalo nas je jesu li se prakticirala druženja iseljenika u pojedinim gradovima i državama i kojim prigodama.¹⁰¹ Budući da je većina kazivača dio života provela u Zagrebu, bilo radeći ili tamo boraveći kod rodbine tijekom izgnanstva u ratnim godinama, najčešće su navodili druženja u Zagrebu.

Najbliža povezanost i susreti u iseljeništvu najčešće su zabilježeni između prvih generacija iseljenika. Tako otac kazivačice koja je emigrirala u Norvešku navodi da se njegova kći sastajala s rodbinom dok su bili živi članovi bliže rodbine. Kako su oni izumirali daljnje generacije su smanjivale kontakte. Osim druženja unutar uže i proširene obitelji u njihovim kućama, kazivači su navodili druženja u hrvatskim domovima u zapadnoj Europi i transkontinentalnim područjima. Kazivačica iz Lovinca (r. 1934.) kazala je da se njezina obitelj skoro svake nedjelje sastaje na ručku u Hrvatskom domu u Venezueli ili na imanju ujaka preko vikenda. Brojnost susreta ovisi o slobodnom vremenu pojedinih članova obitelji.

¹⁰⁰ Kazivačica iz Lovinca (r. 1934) posjećivala je do godine 2000. obitelj u Venezueli svake dvije do tri godine. Otada nije išla u Venezuelu zbog tamošnje nepovoljne političke situacije. Nećakinja iste kazivačice namjerava godine 2010. ljetni odmor u trajanju od tri tjedna provesti kod obitelji u Venezueli.

¹⁰¹ Detaljniji prikaz ove teme, za koju treba provesti dopunska istraživanja, bit će tema nekog budućega rada

Sl. 3. Knjiga članova obitelji Klepić u Kanadi podrijetlom iz Vagana. Snimila M. Mišetić u ožujku 2010. Vlasništvo Kate Klepić iz Vagana.

Budući da su obitelji na početku 20. stoljeća bile brojne, često je veći broj djece odselio u jednu državu. Primjerice, baka kazivačice, r. 1932. u Vaganu, imala je devetero djece, od kojih je petero otišlo u Kanadu u prvim desetljećima 20. stoljeća. Treća i četvrta generacija iseljenika organizirala je obiteljsko okupljanje u Saskatoonu, u Kanadi (kazivačica nije znala točnu godinu, no misli da je to bilo između 1980. i 1990. godine). Tom prilikom okupilo se dvjesto osamdeset članova obitelji koji sada trajno žive u Kanadi, a potječu iz lovinačkog kraja. Povodom okupljanja jedna članica obitelji sastavila je "knjigu" u kojoj se nalaze obiteljska stabla, fotografije članova obitelji, Lovinca i života u Kanadi. Knjigu su umnožili i podijelili svakom članu obitelji, i poslali rodbini s kojom su u kontaktu u Hrvatskoj (Sl. 3).

Osim obiteljskih okupljanja, u literaturi pronalazimo i podatke o osnivanju zavičajnih klubova žitelja općine Lovinac u Zagrebu i Kanadi tijekom devedesetih godina 20. stoljeća.¹⁰²

¹⁰² Više vidi u: M. JAPUNČIĆ 2000, 184.

8. *Sahranjivanje u Lici*

Istražujući migracijske mobilnosti Lovinčana, saznaje se da se pojedinci koji su živjeli u drugim hrvatskim gradovima ili inozemstvu, tijekom života iskazali želju da budu sahranjeni u rodnom mjestu. Australija i Kanada, najudaljenija su područja odakle su transportirani posmrtni ostatci. Iz Australije u Sv. Roku je sahranjen emigrant iz Sv. Roka, a iseljenik iz Lovinca koji je živio u Kanadi 1982. godine je sahranjen u Lovincu. Osim vlastitih želja, i djeca pojedinaca pretpostavljajući njihove želje organizirala su pokop u domovini. Majka kazivačice iz Vagana (r. 1940.) umrla je u Kanadi, a sahranjena je u Lovincu. Budući da je u Hrvatskoj bio rat kada je kazivačicina majka umrla, ona ju je sahranila u Kanadi, a čim je Lovinac oslobođen ona je posmrtnu ostatku prenijela u Lovinac: *Meni je to nekako bilo važno da ona bude sahranjena u Lovincu. Nakon njezinoga mukotrpnoga života, da bude sahranjena tamo. Mada ona nije nikad kazala kakve sklonosti gdje bi htjela biti sahranjena, jer nije me ona htjela zamarati još i s tim, jel.* Pojedini kazivači navodili su da bi ovakvih želja možda bilo i više, ali da je najčešće prepreka skup avionski prijevoz iz izvan europskih zemalja te organizacija prijevoza. Suprotno ovome, jedan kazivač navodi da su ukopna mjesta u drugim državama skuplja nego u Hrvatskoj što je razlog da iseljenici žele biti sahranjeni u lovinačkom kraju, no također smatra da je to samo izlika da bi bili bliže ostalim članovima obitelji. Drugi razlog ne sahranjivanja u rodnom kraju je taj što se osobe u starijoj životnoj dobi ne vraćaju u Liku, jer tamo više nemaju ni kuće gdje bi stanovali, niti se tko ima brinuti za njih. Često se bilježi da ljudi u starijoj životnoj dobi žele sebi osigurati grobno mjesto. Tako je bračni par iz Ričica (r. 1936. i 1937.), stanujući tijekom ratnih godina u Zagrebu ondje kupio grobna mjesta, međutim, nakon što su se vratili u Liku, prodali su ih i kupili nova na groblju u Ričicama.

9. *Traženje obiteljskih korijena*

Dio kazivača, posebice oni koji stanuju u centru Lovinca, rekoše da pojedini potomci migranata dolaze u posjet lovinačkom kraju da potraže rodbinu, vide ostatke kuće ili upoznaju kraj odakle su podrijetlom. Kazivačice koje stanuju u centru Lovinca, majka (r. 1934.) i kći (r. 1954.), navele su primjer osobe koja je tražila podrijetlo svoje obitelji čiji su članovi 1920. godine migrirali u Kanadu. Nakon nekoliko dana traženja i razgovora, uspjeli su povezati podatke koje su dobili od članova obitelji iz Kanade i pronaći svoje pretke.¹⁰³ Kćerka je navela da lakšem pronalaženju podataka danas pridonosi internetska mreža facebook na kojoj se mladi prepoznaju prema prezimenima i uspostavljaju kontakte.

¹⁰³ Uspješnom pronalaženju predaka posvjedočila je i kazivačica iz Vagana (r. 1932), koja je pomogla pronaći pretke potomcima iz Kanade.

Razgovarajući s kazivačima uočava se da su to najčešće pripadnici treće i četvrte generacije migranata i da većinom ne razumiju hrvatski jezik. Kazivač iz Lovinca (r. 1942.), koji također stanuje u centru mjesta, naveo je nekoliko primjera traženja obiteljskih korijena, i to ljudi koji dolaze iz Kanade, Amerike i Australije. Kazivač je napominjao da im on pokušava pomoći, ali to nije uvijek lako: *Onda malo riječi razumiju po ovome našem, malo... Ja znam otkle su oni po prezimenu, reć ovima čošak, nas Šarića gore, Šarić. Ima Tomljenović tu u Muntanji, ima Pavičića, Sekulića. Ja znam otprilike kome oni pripadaju. Al ništa višega, e. Ništa više. Ja ne mogu reć, ta je kuća završila ovako, ta je familija završila onako, to ne mogu. To malo i oni stariji od mene znadu.*

Ponekada i kada se pronađu rođaci, nakon jednog posjeta opet se prekidaju veze. Tako su kazivaču iz Piplica (r. 1919.) prije nekoliko godina navratili daljnji rođaci iz Kanade koji su istraživali podrijetlo svoje obitelji. Ali on im nije mogao rastumačiti točne obiteljske veze jer su zbog zanemarivanja brojna imena predaka i srodstva zaboravljena. O zanemarivanju obiteljskih veza i njihovu ponovnu traženju kazivač je rekao: *I on brzo odlazi onda ako nema ništa. Ima ih kad dođe tamo pa vidi zgarište svoje, evo ovaki kuća ima, on dođe tu i pita, a što ću ja sad tu. Najbolje da ja idem nazad. On sida u auto i odlazi nazad. A da je bio ovde, ne bi kuća bila onakva.*

10. Povratničke migracije

Šetajući Lovincem i Sv. Rokom, izuzev okolice školskih igrališta, uglavnom se pronalaze stariji sumještani. Velik broj umirovljenika jednim dijelom rezultat je povratničkih migracija. Kao što je već navedeno, zbog nemogućnosti pronalaska posla u lovinačkom kraju i bližoj okolici, većina je radni vijek provela van lovinačkog kraja. Određen dio njih planirao se vratiti u rodno mjesto i stoga su ovdje obnavljali stare obiteljske kuće ili gradili nove. Budući da djeca današnjih umirovljenika stanuju i rade u velikim gradovima, umirovljenici (a posebice kada je jedan supružnik već umro) teško mogu bez pomoći djece. Stoga se velik broj njih odlučio na oblik povratka koji bismo mogli nazvati *sezonska povratnička migracija*. Riječ je o boravku umirovljenika tijekom ljetnih mjeseci u rodnom kraju, a tijekom zimskih kod djece u gradovima. Primjerice, supružnici u Ričicama (r. 1936. i 1937.) borave od ožujka do kraja studenoga, a zatim odlaze djeci u Zagreb. Razlog ovog bilokalnog načina stanovanja kazivači navode nepovoljne vremenske uvjete. Naime u Lici je zimi hladnije nego u Zagrebu, a kako im djeca nabavljaju prehrambene namirnice, zimski boravak u Lici predstavljalo bi veliki problem.

Pojedini *gastarbajteri* iz Njemačke i Švicarske, nakon četrdesetak godina radnog staža vratili su se u Lovinac i Sv. Rok. Budući da su muškarci ranije otišli

u mirovinu, naime stariji su od supruga, oni su se vratili, a supruge još uvijek rade u inozemstvu; ili su ostale pomagati djeci i čuvati unuke. Sami su kazali da nisu zamišljali samački život pod stare dane, no teško im se odlučiti između želje za životom u rodnom kraju i životu s obitelji u inozemstvu. Svjesni su da za djecu povratak u Lovinac nije budućnost i da se ovdje nemaju gdje zaposliti, a niti djeca to ne žele, jer su se uglavnom dobro integrirala u države u kojima su odrasla i da imaju njihovo državljanstvo. Stoga ovi povratnici tijekom godine nekoliko puta posjećuju obitelji u zapadnoeuropskim državama, a njihova obitelj ljetne praznike i pojedine blagdane provodi s njima u Hrvatskoj. Kako je od Lovinca do Jadranskog mora oko 45 minuta vožnje osobnim automobilom, prednost ljetnog boravka u Lovincu i Sv. Roku je ta da svakodnevno mogu otići na kupanje. Uz ovakav dislociran obiteljski život učestala je komunikacija telefonom.

Pojedine obitelji žele se vratiti u Hrvatsku, no, kako njihova rodbina kaže, ta odluka nije lagana. U jedne obitelji iz Lovinca zabilježen je privremeni, probni povratak. Naime, pripadnik treće generacije migranata, rođen u Venezueli, podrijetlom iz Lovinca, godinu je dana (od rujna 2008. do rujna 2009.), s obitelji boravio u Zagrebu da bi izvidjeli okolnosti života u Hrvatskoj. Tih godinu dana svi su učili hrvatski jezik, međusobno si pomagali u snalaženju i družili se. Djeca su ovdje išla u školu, a kazivačica iz Lovinca (r. 1934.) im je nastojala biti od pomoći: *... ja sam išla djeci pomagat, tu i tamo ako je nešto zapelo u školi i tako. Prvo polugodište, drugo polugodište nisam više trebala.* Članovi obitelji su svjesni da povratkom u Lovinac ne bi pronašli adekvatno zaposlenje, jer su svi visokoobrazovani i na odgovornim i dobro plaćenim radnim mjestima, pa razmišljaju o povratku u neki veliki hrvatski grad. U Lovincu su izgradili kuću u kojoj mogu biti tijekom godišnjih odmora. Budući da razmišljaju da se svi vrate, mišljenja su podvojena: *A sad kakva je situacija u Venezueli. Venezuela je sad onako poprilično kritična, sad ne znam. Imam jednog bratića koji je već tu bio godinu dana na jednoj vrsti probe, ipak su oni treća generacija koja je rođena tamo... al dolaze svake godine. Malo, malo. I onda svi poprilično govore hrvatski. Nešto su i stekli. To su fakultetski obrazovani ljudi, koji su eto tako imaju koliko – toliko za krenut nekuda. Međutim, nije to jednostavno, jel. Bez obzira koliko zemlja bila, koliko je teško živiti sada, nije to jednostavno ipak ostaviti. E sad, jedan dio obitelji se slaže da bi za ovaj mir ovdje dali sve, i vraćaju se svakako.*¹⁰⁴

11. Zaključak

U ovom radu, koji je rezultat terenskih istraživanja, željelo se prikazati migracije stanovništva lovinačkog kraja tijekom 20. stoljeća, te ih komparirati s

¹⁰⁴ Kazivačica iz Lovinca, r. 1954.

migracijama primorskih Bunjevaca radi utvrđivanja sličnosti i razlika, ali i njihovih uzroka. U dosadašnjoj etnološkoj literaturi pronalazimo podatke da je karakteristika bunjevačkog stanovništva bavljenje stočarstvom, te odlazak i boravak u ljetnim mjesecima na višim nadmorskim visinama. Na temelju komparacije pojedinih kazivanja, podataka iz UEA i lokalnih monografija možemo vidjeti dvije prakse ispaša ovaca, koje su uvjetovane blizinom i visinom okolnih brda. Sličnosti s odlascima na ljetne ispaše koje su prakticirali primorski Bunjevci vrlo su male. Ispaše Lovinčana samo su djelomično slične ispašama Krivopučana i Krmpočana koji imaju jednu etapu selidbe, i ne uključuju karakteristike alpskog tipa stočarstva, dok ispaše koje su prakticirali Svetoročani podsjećaju na neki podoblik transhumantnog tipa stočarstva. Ovakve prakse vjerojatno su rezultat geografskih odlika brdskih područja koja okružuju Lovinac i Sv. Rok te višedesetljetne, ako ne i višestoljetne prakse. Povijesni izvori potvrđuju da ih nije mogla promijeniti ni granica tadašnje Vojne krajine. Praksa dolaska Dalmatinaca na ličku stanu Velebita, te Ličana na dalmatinsku u početku 18. stoljeća pretvorila se u narodno pravo koje se održalo sve do 19. stoljeća, prema kojemu su stočari imali slobodu prijelaza stare "Zemaljske" granice.¹⁰⁵

Tijekom prve polovine 20. stoljeća velik broj mladih muškaraca bio je primoran na odlazak iz rodnog kraja u bogatije hrvatske regije, posebice Slavoniju, zbog stjecanja dodatnih izvora prihoda na sezonskim poslovima. Iz područja Primorja, Podgorja, ali i Lovinca muškarci su odlazili raditi teške fizičke poslove, poput šumarskih poslova.¹⁰⁶ Iz svih navedenih područja u ovom razdoblju odlazili su i na privremene radove prema transkontinentalnim smjerovima, SAD-u, Kanadi, zatim Južnoj Americi. I pritom su obavljali iste fizičke poslove, zajedno putovali i stanovali.¹⁰⁷ Dakako, dio ovih sezonskih i privremenih migracija pretvorio se u trajne migracije. Treba napomenuti da su sve ove migracije bile više – manje u kontekstu migracijskih mobilnosti s cijelog hrvatskog prostora.¹⁰⁸

Razlika između migracija Lovinčana i migracija primorskih Bunjevaca je u tome što su Bunjevci stanovali u raštrkanim ruralnim zaleđima po obroncima

¹⁰⁵ Za buduća sustavna istraživanja ostaje pitanje jesu li Bunjevci nositelji alpskog tipa stočarstva i razlikuju li se po tome od ostalih stočarskih naroda, primjerice Vlaha stočara, odnosno, ako su Bunjevci prakticirali alpski tip stočarstva zašto dolaskom u lovinački kraj nisu nastavili takav oblik ispaše? I konačno, može se pokušati odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri možemo pomoću tipova stočarstva dobiti saznanja o etnokulturnom oblikovanju i podrijetlu Bunjevaca. (usp. V. BELAJ, 2004, 5-31; M. RAJKOVIĆ IVETA, 2010, 291-357).

¹⁰⁶ Usp. M. RAJKOVIĆ – J. JURKOVIĆ, 2006; M. RAJKOVIĆ, 2009; M. RAJKOVIĆ IVETA, 2010, 210- 261.

¹⁰⁷ Usp. M. RAJKOVIĆ IVETA, 2010, 99- 207.

¹⁰⁸ O hrvatskoj dijaspori i iseljeništvu više vidi u: J. GRBIĆ, 2006; V. HOLJEVAC, 1967; I. ČIZMIĆ *et al.*, 2005.

Velike Kapele i Velebita,¹⁰⁹ a lovinačko stanovništvo se tijekom prve polovice 20. stoljeća dijelilo na siromašno stanovništvo u okolnim selima i na bogate Lovinčane koji su živjeli u centru, i to u skladu s trendovima građanskog društva u međuratnom razdoblju. Dakako, ti bogati Lovinčani u prvoj polovini 20. stoljeća nisu imali potrebe odlaziti raditi dodatne poslove. Druga razlika je u tome što je većina Lovinčana i Svetoročana dala podršku, a dijelom i pripadala tadašnjoj politički eliti Nezavisne Države Hrvatske. Stoga, krajem rata i u poratnim godinama na području Lovinca bilježimo velik broj prisilnih političkih migracija, koje su u primorskih Bunjevaca bile tek pojedinačne. Dakle, nakon Drugog svjetskog rata, mnogi bogati Lovinčani iseljavali su iz Lovinca, bilo zbog političkih razloga ili smanjenja broja stanovništva, odnosno zato što više nisu više imali kome pružati svoje obrtničke, ugostiteljske i druge usluge. Povratkom iz iseljeništa, odnosno stjecanjem početnog kapitala stanovništvo iz okolnih zaselaka kupuje kuće i zemljišta u centru Lovinca. Tako smo zabilježile lokalne remigracije koje ostaju temom sljedećih istraživanja.

Nakon Drugog svjetskog rata nastupio je val masovnih preseljenja iz sela u gradove te ilegalne migracije, najprije u susjedne europske zemlje, a zatim na druge kontinente. U prvoj polovini 20. stoljeća privremene migracije bile su isključivo iz ekonomskih razloga, pa su se postupno pretvarale u trajna preseljenja. Masovni valovi iseljavanja, koji su od početka imali trajni karakter, počinju iza Drugog svjetskog rata. Iz svih istraživanih sela najveći valovi iseljavanja bili su odmah nakon završetka rata. Mladi ljudi su odlazili u potrazi za poslom prema većim industrijskim gradovima. Pedesetih godina 20. stoljeća mladi ljudi ilegalnim putovima bježe iz svih navedenih područja Primorja, Podgorja, Lovinca, a otvaranjem granica odlaze na privremene radove u zemlje zapadne Europe. Sve ove migracije, opet su u kontekstu migracijskih mobilnosti s hrvatskih prostora, no kod Lovinčana je izrazito naglašen gospodarski i demografski pad kao posljedica političke pripadnosti i stavova.¹¹⁰ Neulaganje u infrastrukturu i nemogućnost zapošljavanja prema svim primorskim Bunjevcima i Lovinčanima, glavni su razlozi iseljavanja.

Nakon Domovinskog rata Lovinac ponovno dobiva status općinskog središta. Na temelju terenskog istraživanja možemo kazati da je ovaj status za sada samo formalan. U vrijeme istraživanja u Lovincu postoji liječnik, pošta, trgovina, gostionica, no sve je to daleko od onog bogatstva gospodarske infrastrukture i slike malog gradića. Malo svjetlo na kraju tunela pojedinim obiteljima koje se

¹⁰⁹ O načinu života primorskih Bunjevaca vidi *Ibid.* 25-48, 72-84.

¹¹⁰ Više vidi u radu Mihovila Gotala, Crveno versus crno- utjecaj politike na život stanovnika lovinačkog kraja kroz prizmu kolektivnog sjećanja, objavljenog u ovom broju *Senjskog zbornika*.

samozapošljavanju, kroz oblike obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, predstavlja Poljoprivredna zadruža Lovinac koja otkupljuje ponajviše krumpir. Mladi kazivači, u tridesetim i četrdesetim godinama života, kazivali su da velike površine neobrađene zemlje čekaju prazne, ali da i ono malo što uzgoje nemaju kome prodati, i da sve se vrti u začaranom krugu.

Da bi potaknuli demografsku i gospodarsku sliku omogućeno je naseljavanje desetak mladih obitelji. *Čelništvo Općine Lovinac i dalje poziva građane, a pogotovo mlade obitelji, koje žive na području Republike Hrvatske, pogotovo one koji na bilo koji način vuku porijeklo iz ovoga kraja, a uz to nemaju nikakvog privatnog vlasništva, da se jave u Općinu koja će im osigurati životnu egzistenciju.*¹¹¹ Godine 2003., tadašnji načelnik Lovinca Hrvoje Račić, objasnio je da projekt naseljavanja općina radi s Ministarstvom mora, turizma, obnove i razvitka RH: *Osiguravanjem gradilišta i građevinskog materijala za gradnju 13 kuća Općina Lovinac prva u Lici želi naseljavanjem mijenjati svoju lošu demografsku sliku koja prati cijelu Liku. Ona se zbog prosječne starosti stanovnika iznad 60 godina smatra staračkom hrvatskom regijom. Općina Lovinac ima svega 1100 stanovnika, od toga 80 posto 70-godišnjaka. Plan nam je u idućih nekoliko godina osigurati gradnju stotinjak kuća i time naseliti u općinu sto mladih obitelji. Želimo više svadbi i krštenja nego sprovoda koji su danas naša svakidašnjica.*¹¹²

Terensko istraživanje rezultiralo je saznanjima da se migracije stanovništva lovinačkog kraja tijekom 20. stoljeća mogu podijeliti na nekoliko tipova. Kao prvo, migracije se mogu promatrati prema odredištu, pa su tako bile vanjske i unutarnje. S druge strane, mogu se promatrati kroz vrijeme trajanja, te su kao takve bile sezonske, privremene i trajne. Prema uzrocima, migracije Lovinčana dijelimo na dobrovoljne i prisilne. Međutim, osim ovih dobro poznatih tipova migracija u radovima iz migracijskih studija, na ovom empirijskom istraživanju lovinačkog kraja naši naratori opisali su mnoga življena iskustva migracijskih smjerova i praksi, pa smo zabilježile i neke nove podtipove migracija. Sezonske migracije bile su u Slavoniju, i to zimske (šumarski poslovi) i ljetne (rad u ciglanama). Uočile smo nekoliko podtipova privremenih migracija koje su bile: vanjske iz ekonomskih razloga, oblik migracije koji možemo nazvati trajna privremenost u zapadnoj Europi, privremene migracije uzrokovane političkim razlozima, zatim privremene unutarnje migracije zbog odlaska na školovanje te privremene unutarnje migracije iz ekonomskih razloga. Mnoge od ovih privremenih migracija pretvorile su se u višedesetljetnu trajnu privremenost i/ili postale trajnim migracijama. Također smo zabilježile migraciju koju smo nazvale

¹¹¹ <http://novine.novolist.hr/default.asp?WCI=Rubrike&WCU>.

¹¹² <http://www.forum.hr/showthread.php?t=163826>.

polu remigracijom, a označava migraciju članova obitelji u dva smjera, s time da je jedan član obitelji na privremenoj lokaciji/migraciji, a drugi dio obitelji na trajnoj lokaciji. Kroz svaki od navedenih prikaza podtipa migracija uočila se iznimna važnost socijalnog kapitala pri odabiru migracijskog odredišta, te važnost migrantskih mreža i mikrokonteksta u promatranju migracija. Zabilježile smo povratničke migracije (najčešće umirovljenika) s time da su mnoge ovakve migracije specifične (a nazvale smo ih sezonskim povratničkim migracijama tijekom ljetnih mjeseci), a kao tema budućih istraživanja postavilo se pitanje etapnih povratničkih migracija, kao što je privremena povratnička migracija.

Literatura

- Andelko AKRAP, Zapošljavanje u inozemstvu i pripadna depopulacija seoskih naselja, *Društvena istraživanja*, 72-73, god. 13, br. 4-5, Zagreb, 2004, 675-699.
- Ljubomir ANTIĆ, *Hrvati i Amerika*. Hrvatska sveučilišna naknada. Hrvatska matica iseljenika, (2. dopunjeno izdanje) Zagreb, 2002.
- Vitomir BELAJ, Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza, *Studia ethnologica Croatica*, 16, Zagreb, 2004, 5-31.
- Caroline BRETTEL – James Frank HOLLIFIELD, *Migration Theory: Talking Across the Disciplines*. Routledge, New York, 2001, 27, 97-136.
- Caroline BRETTEL, Theorizing Migration in Anthropology. The Social Construction on Networks, Identities, Communities, and Globalscapes, u: *Migration theory: Talking across Disciplines* (ur. Caroline Brettel i James Frank Hollifield), Routledge, New York, 2000, 97- 136.
- Stephen CASTELS – Mark J. MILLER, *The age of Migration*. London, Palgrave Macmillan, London, 2003, 21-49.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Dva lokaliteta, dvije države, dva doma. Transmigracija hrvatskih ekonomskih migranata u Münchenu, *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 40/2, Zagreb, 2003, 117-131.
- Jasna ČAPO ŽMEGAČ, Trajna privremenost u Njemačkoj i povratak hrvatskih ekonomskih migracija, U: *Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive* (ur. Dražen Živić, Nenad Pokos, Anka Mišetić), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2005, 257-273.
- Milana ČERNELIĆ, *Bunjevačke studije*, FF Press, Zagreb, 2006.
- Ivan ČIZMIĆ – Marin SOPTA – Vlado ŠAKIĆ, *Iseljena Hrvatska*, Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Heinz FASSMANN – Rainer MÜNZ, Migracije istok-zapad u Europi od 1918. – 1992., *Migracijske teme*, vol. 11, br. 1, Zagreb, 1995, 53-87.
- George GMELCH, Return migration, *Annual Reviews of Anthropology*, 9, 1980, 135-159.
- Jadranka GRBIĆ, Hrvatska dijaspora i iseljeničtvo, u: *Narodne nošnje Hrvata u svijetu, tradicijsko odijevanje Hrvata izvan Republike Hrvatske* (ur. Josip Forjan), Posudionica i radionica narodnih nošnji, Zagreb, 2006, 4-27.
- Većeslav HOLJEVAC, *Hrvati izvan domovine*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1967.

- Emil HERŠAK, *Leksikon migracijskog i etničkoga nazivlja*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
- Mile JAPUNČIĆ, *Lovinački kraj. Vrijeme i ljudi*, vl. naklada, Zagreb, 2000.
- Pavao JONJIĆ – Ante LAUŠIĆ, *Izješća iseljeničkog komesarijata u Zagrebu 1922. - 1939.*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 1998.
- Bratoljub KLAJIĆ, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb, 1990, 471.
- Ivan LAJIĆ – Mario BARA, Etnodemografski razvoj Slavonije u dvadesetom stoljeću, u: *Migracije i regionalni razvoj Hrvatske* (ur. Ivan Lajić), Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 2010, 91-102.
- S. Douglas MASSEY – Joaquin ARANGO – Graaeme HUGO – Ali KOUAOUCI – Adela PELLEGRINO – J. Edward TAYLOR, Causes of Migration, u: *The Ethnicity Reader nationalism, Multiculturalism and Migration* (ur. Guibernau, Montserrat i John Rex). Polity, 2003, 257-268.
- Ivo MEDIĆ – Irena MEDIĆ – Silvija BOSNER, *Njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački džepni rječnik za osnovnu školu*, Školska knjiga, Zagreb, 1993.
- Luka PAVIČIĆ, *Lovinac, monografija*. Mjesna zajednica: Lovinac, Ploča, Ričice i sv. Rok. vl. naklada, Zagreb, 1987.
- Dane PEJNOVIĆ, Uzroci i posljedice iseljavanja stanovništva s područja Gospićko-senjske biskupije, U: *Prošlost obvezuje: povijesni korijeni Gospićko-senjske biskupije: zbornik biskupa Mile Bogovića* (ur. Hoško, Franjo Emanuel), Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Teologija u Rijeci, Rijeka, 2004, 503-550.
- Dane PEJNOVIĆ, Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, *Društvena istraživanja*, 4-5 (72-73), Zagreb, 2004a, 701-726.
- Dane PEJNOVIĆ, Lika – najveće problemsko područje Hrvatske, *Zbornik znanstvenog skupa Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susjednih zemalja*, Geografski odsjek PMF-a i Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 2005, 237-245.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Pregled suvremenih migracija Krivopučana, u: *Živjeti na Krivom Putu – etnološka monografija o primorskim Bunjevcima*, svezak 1, (ur. Milana Černelić, Marijeta Rajković, Tihana Rubić), FF Press, Zagreb-Senj, 2009, 79-94.
- Marijeta RAJKOVIĆ – Jasmina JURKOVIĆ, Primorski Bunjevci Krivopučani na području Virovitice (studija slučaja unutarnje migracije), *Studia ethnologica Croatica*, 18, Zagreb, 2006, 231- 279.
- Marijeta RAJKOVIĆ, Gospodarstvo. U: *Živjeti na Krivom Putu – etnološka monografija o primorskim Bunjevcima*, svezak 1. (ur. Milana Černelić, Marijeta Rajković, Tihana Rubić), FF Press, Zagreb-Senj, 2009, 157-278.
- Marijeta RAJKOVIĆ IVETA, *Primorski Bunjevci: migracije (1919. - 1939.), akulturacije, translokalizam, identitet*, Filozofski fakultet, Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010.
- Zoran STIPERSKI – Željka KAMENOV, Razlozi doseljavanja u Zagreb. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 4(1996), No. 2(12), Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb, 1996, 147-156.
- Marinko VUKOVIĆ, Migracije, održavanje i transformacija identiteta u ruralnim zajednicama slavonske Posavine, Filozofski fakultet, Disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2010.

Ilija ŽIVKOVIĆ – Željka ŠPORDER – Duško SEKULIĆ, *Asimilacija i identitet*. Studija o hrvatskom iseljeništvu u SAD i Kanadi, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Izvori:

UPITNICE ETNOLOŠKOG ATLASA (UEA), svezak I, tema broj 26: *Stočarski stanovi i torovi*; svezak I, tema broj 37: *Gospodarske i stambene zgrade izvan naselja*; Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski fakultet u Zagrebu. Lokaliteti: Vranik sig. gF 412, inv. br. 2336, i Sv. Rok sig. HF 211, inv. br. 2319.

Naseljavanje i dalje aktualno, *Novi list* on-line. 13. svibnja 2003. (<http://novine.novolist.hr/default.asp?WCI=Rubrike&WCU> (pregledano 12. prosinca 2010.))

Naseljavanje Hrvata u mjestima s lošim demografskim stanjem.

<http://www.forum.hr/showthread.php?t=163826> (pregledano 12. prosinca 2010.)

Državni zavoda za statistiku Republike Hrvatske

<http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis/popis> (pregledano 10. prosinca 2010.)

MIGRATIONS AND THEIR IMPACT ON THE FAMILY LIVES OF THE INHABITANTS OF THE LOVINAC REGION

Summary

This work presents the migrations of the inhabitants of the Lovinac region at the end of the 20th century. Work has begun with ethnological fieldwork. Migratory mobility was studied in respect to the destination (external and internal), duration (temporary, seasonal, permanent) and the causes (economic and political). Empirical research, using the records of many immigrants' real experiences revealed a new subtype of migration, examples of remigration (denoting migration of family members in two directions, with the men migrating temporarily for higher wages, and women and children moving permanently) seasonal returnees from migrations during the summer months, many years and partial temporary returnees from migration. Noted was the extraordinary importance of social capital in the selection of migratory destinations, and the importance of migrant networks and micro-contexts in the observation of the migrations. After presenting the causes of migration, seasonal and temporary departures, and permanent resettlement, through each of the extracts the effects of migration on family life and the relationship between immigrants by place of origins were indicated. Singled out were several integers in which they address the financial support for immigration, the contacts, visits of immigrants and their descendants of their homeland, departures of relatives of immigrants, and the interpersonal relationships of immigrants. Investigated are the practices of burials in the Lovinac region and those people arriving looking for their family roots of third and fourth generations of immigrants. Also noted are recent migrations. Since the peoples of Lovinac and Sv. Rok through the origins of the Bunjevci it shows similarities and differences in their migration to the migration of the coastal Bunjevci.

Keywords: Lovinac, Sv. Rok, migration, temporary migrations, permanent migrations